

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Է. ՏԱՐԻ

1877

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ամենուկայտնի է որ ժողովրդեան մը լուսաւորութեան և բարձրութեան համար բարոյական, մտաւորական և նիւթական զօրութիւններ պէտք են : Եթէ ասոնցմէ մին պակսի յառաջագիժութիւնը թերի ու կիսկատար կը մնայ : Ազգային իշխանութիւնը վարող մարմիններուն պարտքն է ոչ միայն այս եռակի զօրութիւնն օրէ օր աւելցընել և անոր նպաստող ամէն անհատական ու հաւաքական ոյժերը քաջալերել այլ և այս վերաշինութեան դործին մէջ իրենց ընկած բաժինն ալ ամէն պաշտօնական միջոցներով ի դործ դնել : Մեր ազգային վարչութեան դործունէութեան կեդրոնն է եկեղեցի, դպրոց, հիւանդանոց և ուրիշ բարեպաշտական հիմնարկութիւնք որոց տեսչութեան և մատակարարութեան համար յատուկ կանոններ և պաշտօններ հաստատուած են : Սակայն կանոնը մեռած տառ ու պաշտօնն ապարդիւն կը դառնան երբոր անոնց հոգի տուող ոչ միայն արդարաւիրութիւն ու ձեռնհասութեամբ

թիւն վարչութեան կողմէ՝ այլև կենդանի հայրենասիրութիւն և
ազգային պիտոյից հոգատարութիւն չտեսնուին ժողովրդեան կող-
մէ, մանաւանդ երբ այդ ժողովուրդը օտահաւերական է և կ'ու-
զէ որ իր դորձերն ալ օտահաւերակէս տնօրինուին: Ժամանակ
Առ հասարակ եթէ մեր ազգային դորձերն ու հիմնարկութիւն-
ներն անկերպարան վիճակի մէջ կը մնան՝ զլիարուր պատճառն ոչ
այնքան պաշտօնական դորձուէնութեան պակասութիւնն է, որքան
եկամական անընդհատ տաշնասպ մը: Այս տաշնասպը որոշ շարժ-
առիթը փնտռել աւելորդ է, ամէն նախորդ ժողովներու զլիարուր
հոգն և դորձոց բարեկարգութեան խոչընդոտն եղած է, առանց
հիմնական դարման մը դտնելու, և արդի վարչութիւնն ալ զբե-
թէ նոյն տարտամ վիճակին սխալ հանգրայր եթէ Գաւառական
Ընդհանուր ժողովն իր գործնական ուղղամտութեամբը ջանադիր
չդտնուէր պարտ ու պատշաճ տնօրէնութիւններն ընել: Արդէն
ամէն հայր գիտեն որ բաւական ժամանակէ ի վեր՝ ազգային
ծախքերն աւելցած են և համեմատաբար եկամուտները նուա-
զած, այնպէս որ ասոնք մեր իսկական պիտոյից համապատաս-
խանելով ոչ միայն հիւանդանոց առաջնորդարան, դպրոցներ և
ուրիշ ազգային հաստատութիւններ դրամական ներութեան կրա-
ռակին այլև ազգային արկղին վրայ օրէ օր ահագին պարագ մը
կը ծանրանայ իր տոկոսներով: Գաւառական ժողովն այս անկա-
նոնութեան վերջ տալու մտքը ստիպողական գործոց կարգն ան-
ցուց եկամտից վիճակին քննութիւնն և Տնտեսական խորհրդոյ
կողմէ պատրաստուած և բաղադրական ժողովոյ ձեռք ներկայա-
ցած ազգային պէտքն նկատողութեան առաւ: Այս եկամտից
յայտադրէն բացորոշ կերևէր որ աղըր մօտաւոր ասպաղայի մը մէջ
դրամական անհնարին դժուարութեանց մէջ պիտի ընկնէր եթէ
անմիջական դարման մը չտնօրինուէր: Երևանոյ քանաչափ
Եւ իրաւի՝ այս յայտադրին հայելով՝ ազգային արկղին եւքն է
393 հազար զրուշ, իսկ անուանական մուտքն է 383 հազար,
այնպէս որ դժբաղդ պարագաներէ յառաջ եկած զեղջուրներն ալ ը-
նելով 40 հազար զրուշի տարեկան բաց մ'երևան կ'ենէ, որու
վրայ եթէ մինչև հիմա հաւաքուած էմաքի 110 հազար զրուշ
սխալուն ալ բարդուի, այդ բայը կը հասնի 150 հազար զրուշի՝
այս տարուան շրջանին համար: Միւս կողմէ ծախոց զլիարուր յօ-
դուածներն են, Ա. Ազգային վարժարաններու համար 408 հա-

գար զրուշ, Բ. Հիւանդանոցի համար 75 հազար զրուշ, Գ. Ա. ռաջնորարարնի ու դիւանաւան համար 50 հազար զրուշ, Դ. Էմբրիէի և դեանի վարձուց համար 25 հազար զրուշ, Ե. Վա. հանեան ընկերութեան համար 13 հազար զրուշ, Զ. Ողորմութեանց համար 15 հազար զրուշ, Է. Նորոգութեանց համար 25 հազար զրուշ, որու վրայ պէտք է աւելցընել 150 լիւրայի արտաքոյ կարգի ծախք մը հրկիղեալ արձարանի շինութեան համար: Ասկէ զատ՝ աղբային արկըն 979 հազար զրուշի ահագին պարտուց ներքե կըճնշուի և սոյն գումարին համար տարին թէւ 82 հազար զրուշ տուկոս վճարելու պայման կայ՝ սակայն դրամի պակասութենէ՝ նախորդ ժողովները ստիպուել են անկէ անդոսները մայր դրամի վրայ բարդել և այսպէս պարտուց բեռն տարուէ տարի ծանրացընել:

Գաւառ. ժողովն աղբային ելումտից այս ծանր վիճակն ի նկատի առնելով՝ դիտեց որ անոր միակ դարմանը ելից ու մտից հաւասարակշուութիւնն է: Սակայն ներկայ անհրաժեշտ պիտոյից նայելով, աղբային ծախքը նուազեցընել դժուարին էր, նոր հաստատ եկամուտներ դտնել անկարելի, նա մանաւանդ պիւտճէին մէջ՝ քանի մը փոփոխութիւններէ զատ՝ երկեսու վարժարաններու տարեկան ծախսը համար 150 հազար զրուշ յատկացուց, այսինքն 40 հազար զրուշի չափ վերադրութիւն մ'ըրաւ: Ուստի Գաւառական ժողովն իր ուշադրութիւնն աւելի օրինաւոր ու գործնական միջոցներու դարձընելով՝ արժան դատեց եկամտից ուրիշ աղբիւրներ փնտռել, և Սահմանադրութեան 98դ յօդուածին վրայ յենլով՝ աղբային պարտք հաստատելու խնդիրը յուղեց, խնդիր՝ որ ցարդ կանոնաւոր լուծում մը չէր առած և որով կարելի պիտի լինէր, ինչպէս որ Տնտեսական խորհուրդը կը խոստանար, ապահովել մեծաւ մասամբ ելումտից հաւասարակշուութիւնը: Եթէ մեր նախնիք անդամ տարիներ առաջ ավարտ անուամբ տեսակ մ'աղբային տուրք հաստատեր են, երբոր այնքան ծանր չէին աղբային ծախքերը, որչափ ևս առաւել անհրաժեշտ է հիմակ այդ տուրքը, քանի որ ժամանակիս յառաջագիմութեան սահանջումները հին պիտոյից նոր նոր պիտոյիցներ աւելցուցած են, այնպէս որ եթէ ժողովուրդը նոր ծախսու աղբային տուրք հմանակցի՝ իր բարոյական և մտաւորական զարգացման աստիճանէն պիտի իջնէ, որով և իր ունեցած հայրենասիրական համբաւին արտա պիտի բերէ:

Ասկէ զսոս ազգային վարժարաններն անընդհատ բարեկարգութեան մէջ գննելու անսնց նիւթական արդարեւ հոգալով համար անհրաժեշտ էր ոչ միայն ազգային արկղէն անոնց մասնակարարութեան համար մինչև ցարդ յատկացած դումարն ապահովել յօրուստ աղքատիկ մանկանց կրթութեան այլև ըստ որում այդ դումարն անբաւական էր արդարեւ որ մը հաստատել և նայալակ կրթութեան գործին մէջ ունենոր ծնողաց դրամական մասնակցութիւնը պահանջել։ Այս կը պահանջեն նաև օրէնքն ու արգարութիւնը։

Հետևայէս Գաւառական ժողովն իր Ժ. նստին մէջ որոշեց ազգային տուրք հաստատել և զայն վեց կարգ բաժնել այսպէս։

Կարգ Ա. 10 Մէճէրէ Կարգ Գ. 3 Մէճէրէ Կարգ Ե. 4 Մէճէրէ Կարգ Բ. 5 Կարգ Դ. 2 Կարգ Զ. 1/2

Ինչպէս որ այս քաժանութիւն կը տեսնուի, ամէն ազգային անհատ որ չափահաս է և չահու տէր՝ պիտի կարողանայ մասնակցիլ ազգային ծախուց իր կարողութեան չափովը։ Եւ որովս զի բաշխումն ու հաւաքումն օրինաւորութեամբ ու արդարութեամբ կատարուի, Գաւառական ժողովը վճռեց նաև Քաղաքական ժողովայանները որ Տնտեսական խորհրդի հետ խորհրդակցելով իւրաքանչիւր անհատի կարողութեան չափն ըստ կարի որոշէ և տուրք տալու կարող ազգայնաց ցուցակները պատրաստելով անմիջայէս գործադրութեան սկսի։ Իսկ արդարեւ որոշ կամ լրացականութեան պալով* Գաւառական ժողովն որոշեց որ Տնտեսական և Գնտեսական խորհուրդները բաշխումն ընեն և հասու քննութեամբ կարողութեան տէր ծնողքներէ մինչև 50 հազար դրոշ հաւաքեն։ Այս գումարը տղայոց տրուած այլ և այլ ուսման նայելով շատ մեծ է, մանաւանդ երբ նկատենք որ օտար դպրոցներու մէջ գեղերող փոքրամեծ հայ մանկանց համար տարեկան մէկ երկու հազար ոսկի ծախք կ'ընեն ծնողք։ Ազգային վարժութիւնը վստահ է որ ազգային երկտեղ վարժարանները հաւաքելի թոշակով այնպիսի վիճակի մը մէջ պիտի դրուին որ աշակերտք կարող լինին ուսանիլ ինչ որ օտար անհետ ընտրել կարծուած ուսուցման անհրաժեշտ մէջ Գաւառական ժողովը 3. յանձնարարութիւն տող

* Արեւն հասարակութեան քիտի որ այս քաժանութեան անցնալ արարել որոշումն և բոլորարարութեան Էդմէ Էր լիւն, Բայց այս անհատ անելի իստեաւոր և հայել ընելու համար որոշ Բաշխումն Էդմէ Էր լիւն և Է

† ՏԵՄԵՐԵՆ 283: 1891 Մ. 5 1894 Մ.

Ահա ասոնք են Գաւառական ժողովուրդած որոշումներն ելու-
մտից վիճակին Քարոզման և հետեւապէս ազգային դործերու կա-
նոնաւորութեան համար։ Սակայն այս քարոզումն ալ կատարեալ
չպիտի լինի որչափ ատեն որ ազգային պարտքն անվճար մնայ
կամ զայն թեթեւցոնելու միջոց մը չգտնուի։ Այս կարևոր խնդիրն
ալ Եկատարութեան առնելով Գաւառական ժողովուրդի փորձա-
մը ընելու համար եղած առաջարկութիւններն իր օրակարգն ան-
ցուցած է, և եթէ յաջողի այս բեռն ալ ազգին վրայէն բառնալ,
երկմտից վիճակին հաւասարակշիւութիւնը կատարելապէս կ'ապա-
հովի և ժողովուրդն ապագային մէջ թերեւս ազատի այն դպրոցա-
կան տուրքէն զոր այսօր իբրև անհրաժեշտ պարտք վճարելու պի-
տի պարտաւորի։ Ազգային ծախույ տրօք մասնակցելու պարտա-
ւորութիւնն իրմէ կը տաճանցեն ու միայն օրէնքն ու իրաւունքը
այլ և իր պատիր, և վարչութիւնը տրոյ մասին եղած որոշումնե-
րը հաստատապէս զործացրելու միտքը դրած է և քիչ ատենէն
լինելիք բաշխման ու հաւարման եղանակին համեմատ տուրքերը
հաւարելու պիտի սկսի։

Տարակրօյ չունի ազգային վարչութիւնն որ ամէն անհատ իրեն
ընկած տրոյ բաժինը վճարելու պիտի փութայ, նկատելով որ
թէ և ինքնին տուրք չատ թեթեւ է, սակայն դրամական ծանր
գոտարութեանց առաջը կընայ առնուլ։ Սեր ամենուն նպատակն
է ազգային հաստատութիւնները կանոնաւոր կերպիւ մատակարա-
րել և անոնց զարգացման հող տանիլ։ Այս նպատակին հասնելու
համար ազգային վարչութիւնն աշխատութիւն ու ջանք չպիտի
խնայէ, այս պայմանաւ որ ժողովուրդն ալ իր օժանդակութիւնը
չխնայէ և իրմէ բոլորած Գաւառական ժողովին որոշումները յար-
գելով անոնց արդեամբ պատասխանէ։

Այսպիսի կենսական խնդիրներու մէջ միաբանութեամբ ու հայ-
րենասիրութեամբ իրարու աջակից դռնուելով միայն կարելի է
հասարակաց յառաջդիմութեան ու բարօրութեան միջոցները ձեռք
ձգել և ազգին մէջայն նախանձելի դիրքն ու համբաւը ստանալ,
որու կընայ արժանանալ քաղաքիս ողջամիտ հայ հասարակութիւ-
նը եթէ միայն ազգին օգուտն ու օրէնքն իրեն առաջնորդ բռնէ
և իր ազգային պարտաւորութիւնները կատարելու կամք ու բարո-
յական արիւթիւն ունենայ։

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉԱՌԹԻՒՆ ԶԱՄԻՌՆԻՈՅ

Այսօր տեսայ Վարդապետ Արարատեանի վերջին թիւն, որտեղ
դուք, Պ. Մամուրեանի գէմմի գրաբարձութեամբ կցկցելով, զիս
ալ կը դատաւիտէք. և զի գրական ասպարէզին մէջ ոք հնչած
անուն և անպատասխան մնացած, կը փութամ ձեզ ալ ներկայանալ:
Կը գրէք թէ Պ. Մամուրեան «առաջին առնէ ինձ ընթերցող
զմասիս և զմտեանս ինչ ալ, որս և եթ համարի հարազատ չե-
ղու, զարմանալի է, զի ի շարք աստ մատենից զովք և զերկա-
սիրեալն Չերազայ, թերեւս առ ի շնորհուիս ձրի գովանանու-
թեանց, ըր փոխադարձաբար ընդունի ի նմանէ»:
Կը պատասխանեմ: Ես իմ քննութեամբ չեմ համարիր մտ
Ջարմանալի չ'է որ Պ. Մամուրեան գոված է զհեղինակա-
րեալն Չերազայ, զի արդէն անթիւ մեծ և փոքր գրագէտներ
գոված էին զերկասիրեալն Չերազայ, նամակներ ուղղելով ինձ
կամ յօգուածներ հրատարակելով զանազան օրագիրներէ և հա-
գէտներէ մէջ, թէ և ես անարժան էի և եմ ունէ ներքողի բաժնի:
Ջարմանալի չ'է որ գովեստ կարգացած եմ Պ. Մամուրեանի,
զի գովեստ կարգացած եմ միշտ ամեն ճշմարիտ և ազգօգուտ
գրագէտի և զի Մամուրեան մի ճշմարիտ և ազգօգուտ գրագէտ
է: Նա, հայ ժողովուրդի գրական կենցաղին մէջ, անմահ պի-
տի մնայ իւր ընտիր թարգմանութիւններով և իւր չընադհեղի-
նակութիւններով: Գեո. երէկ, Կոստանդնուպոլիսի մի հայ թեր-
թիւն մէջ, ազգային տաշին գրագէտներէն մին, Եղիա Տէմիր-
ճիպաշեան, կը յորդորէր չ'ուղղել «ձրի կշտամբանք առ Պ. Մա-
մուրեան, այն գրագէտը որ կը բաղմամբովէ զինք, որ կը թարգ-
մանէ, կը հեղինակէ, կը խմբագրէ և կ'ուսցունէ», և կը զոյգէր
«կայ մի գրագէտ որ սարսափ լինի աւելի թուղթ և մեքան, մի
ուսուցիչ աւելի շունչ»:
Ջարմանալի չ'է որ Պ. Մամուրեան «համարի հարազատ չե-
ղու» այն աշխարհաբար որով գրուած են իմ գործեր, զի ոչինչ

աւելի բնական է քան հռչակել մի ակներև ճշմարտութիւն : Արդարեւ , կը համարձակիմ պնդել թէ ոչ «Գրական փորձեր» , ոչ «Ազգային դաստիարակութիւն» և ոչ «Գրիչ և սուր» կը պարունակեն «Թրքաբանութեան» հետքեր : «Իւրաքանչիւր մասունք բանից աշխարհիկ բարբառոյս» է ձիշտ նմանողութիւն տաճիկերէնի , կ'ասէք . ապա ուրեմն և բաղադրեալն ի նոյնոնց լեզու է կազմեալ և ձևակերպեալ ի վերայ կանոնաց նոյն լեզուի . ոչ ոք ընդգիմացի այսմ , բայց եթէ որ կամաւոր կ'ըլլը ինչէ և վիսայցէ պշգոյցէ չճանաչել զդոյութիւն արեղական , այն խաբիսի վրայ հաստատած էք ձեր ամբողջ յօդուած , այլ այդ խաբիսի երերուն է զի ահա ես աշխարհաբար կը գրեմ և իմ լեզու չ'է բնաւ կազմեալ և ձևակերպեալ ի վերայ կանոնաց տաճիկերէնի : Ուստի , ձեզ , որ «Հինօրեայ դասասու հայկաբանութեան» կը կոչէք ըզձեզ , հրաւէր կը կարգամ մի ունէ «հետեութիւն և իրք» բնական թարգմանութիւն տաճիկական» գտնել դրուածներին մէջ , զորոն հայ մամուլն կը հրատարակէ տասն ամբիւ ի վեր , զի չ'եմ ճշորոմն գրագէտ : Թող ձեզ հետ խողակ կանդնին դրաբարեաններն «յապիսնց Ովկիանոսի , ի սահմանաց Մեմփեայ , մինչև ի միջնաշխարհէն Եւրոպիոյ» . և , ամուլ ձիգերէ յետայ , պիտի զգաք թէ կայ մի աշխարհաբար , մի ընտրողական աշխարհաբար , որ «կայցէ մնացէ անյաղթահարելի ընդդէմ զմիայնիկ հարուածոց և բանադատութեանց հրաւառեանց» : Երբեք , որպէս տեսանեմք յոմանս ի դրողիսաց ազգիս որք զանց արարեալ զգատաւաճիցն կանոնաց զոր ունին ամենայն լեզու քաղապ . այն է խոստրել երբեմն առ ի քաղցրութիւն և ի հեշտ արտասանութիւն բանից ինչ ի հոլովմունս և ի խոնարհմունս , զամենայն իսկ զբոռ գատապարտեն մճռով ընտրողական յետ , ոչ ի միտ ածեալ երբէք եթէ որեւէ լեզու մարդկային ոչ եթէ մասնաւոր անձին ումք և անհատի վերաբերի զի ըստ կամի զայն յեղաշրջիցէ , այլ ընդհանուր ազգի . վասնորոյ յանդուգն համարի որ և անհմուտ ազգային դարձութեան սլաւմութեանն որ կամիցի ձօխանալի վերայ հանրութեան , և սահմանիցէ կանոնս և ձևս բանից հակառակ ողւիյ և յատկութեան լեզուին :

Կը պատասխանեմ :

Դուք անհմուտ էք այն ընտրողական աշխարհաբարի զոր կը պատասխանեմք , զի նա ընդհանած է խոստրել երբեմն ի խոնարհ

հաճած, որպէս կը վկայեն երկտող գրքոյկին ժ, ժԱ, ժԲ և
ԺԳ) Էջերն ըստ յաջորդականութեամբ (Էջերն ըստ յաջորդականութեամբ)
Այլ ընտրողական աշխարհաբարն չէ ընդունած «խաղտորեւեր»
բեմն ի հաշիւումս, զի նշմարած է որ հայ ժողովուրդն, իւր
շուրթերի վրայ կամիւր հին և նոր մատենաների մէջ, առնի մի
անխառն գրութիւն հնուի, «առ ի քաղցրութիւն և ի հեշտ
արտասանութիւն բառից», որպէս հաստատած եմ յարդ յիստն
անդամ:

Աստէք լի է «որեւէ լեզու մարդկային ոչ եթէ մասնաւոր անձին
ուսմբ և անհատի վերաբերի, այլ բնականուր ազգին», և կրմու
նոր թէ անհատն է որ կրկաղմէ ազգն: Արդ որո՞՞ք նաև մի հակ
առութիւն, թէ և «օգնեցէ մեզ», կ'ասէք, «վերլուծական ո՞՞ր
տրամաբանից»: Թէ անհատն իրաւունք ունի շեղել զընդհանուր
ազգի կամ հանրութեան» լեզուէն, Էր դուք, որ անհատ էք, կը
գործածէք մի լեզուն որ տարբեր է «ընդհանուր ազգի» լեզուէն
և կը փորձէք «ձօնաւորել վերայ հանրութեան» անստատի լուրջ
ձեռքով:

Այլ ընտրողական աշխարհաբարեաններն չ'են փորձած «ձօնա-
ւորել վերայ հանրութեան» և չ'են յեղաշրջած «ըստ կամի» ազ-
գային լեզուն: Նորա, որպէս յայտարարած եմ նախ յօդուածովս,
մի պարզ ընտրութիւն կատարած են այն համամաստ բառերի մէջ
զորս հայերէնն կը ներկայացունէ, մտածելով թէ մի բառ մը բառ
մը դադարի համար: Ահա մի գործ, զոր յիմարութիւն է կոչել
«առաջիկայ մտց ծնունդ» և (անձին իրականացան կերպարան) վի-
ժածք»: Ընտրողական մեթոդովս մեթոդովս մեթոդովս մեթոդովս
Ընտրողական գրութիւնն, որպէս կը լսեսէք, անհամապատասխան
թիւնն ունի իտիսիս: Սմա համար է որ իւր կուսակիցներ թիւն
կ'աճի օրէ օր: Ընտրողական մեթոդովս մեթոդովս մեթոդովս
Բնականութիւնն մամուլն կը հրատարակէ երէկ մի նոր գրքոյկ,
հեղինակութիւն մի ընտրողական աշխարհաբարեանի: Այսպէս
յիկ գործի տիտղոսն է «Խօս» և հեղինակն Ա. Սիսակ, զմին
այն աղնուախօս երկտաւարդներէ որք հիմնեցին Հայ-Ռուսական
ընկերութիւնն:

Եւ սիտի գայ մի օր ուր ընտրողական գրողներն թիւն ան-
թիւ ակտի լինի, զի արդէն ընտրողականութիւն կը բուրնայն մեծ
դար ուր կ'ապրիմք: Ահա է ինձմի խորագրաց հեղինակ, որ
կը գրէ: «Մեր դար չ'ունի բնական մասնաւոր ձեւեր»:

ԱՅՈՐԸ ՄԱՐԿՍ

Երբեք արեւմտեան մեթոդովս

զականութիւնն է մեր ճաշակ (l'éclectisme est notre goût) : » Այսպէս կը խոստովանին Սլփուէտ արՄիսէլիւր մի սրտաճան մա-
տեանի մէջ, որով Պ. Գրիգոր Զիլիսկիւրեան ճիսացուցած է աշ-
խարհաբարի գրականութիւնն : » Եւ զայնով զայն իրարմ
Ընտրողական աշխարհաբարն մեր յարձակումներին դէմ պաշտպա-
նելէ յետոյ, անօգուտ չ'եմ համարիր թարգմանել մեզ մի ֆրանսի-
ցի մեծանուն բանասէրի գաղափարն այն գրաբար լեզուի վրայ
զոր դուք ալ կը նկատէք իբր լեզու : » Եւ իսկ ինչպէս
որ Զարմանալի է որ բանասէրներն զանց առած են քննել հայ
լեզուն : Այնպէս, զմալէգեան, Կաթիկեան բարբառների պատ-
մութիւնն զբաղեցուցած է զայն, այլ ց'աւել թեթևակի ուշադրա-
ծ են նորա այն ժողովուրդի ճիս և ներդաշնակ լեզուին որ ուղղա-
կի նայի որդիներէն սերած լինիլ կը կարծէ : Աւանդութիւնն կը
պատմէ թէ Եբրայական Գեկալիոնի տառնն հանդէպս Արա-
բատի անմատոյց կատարին վրայ, Հայաստանի մէջ : Հայերն այս
աւանդութենէ հեռուեցուցին թէ իւրեանց ցեղ հնադոյնցեղն էր և
իւրեանց լեզուն հնադոյն լեզուն Ասիայի և մինչև իսկ երկրա-
գունտի : Դժբանասպէս, այդ յաւակնութիւն շատ անբանական է
լեզուի խնդիրին մէջ, և դժար չը պիտի լինի մեզ հաստատել թէ
հայերէնն նախնական բարբառ չ'է բնաւ, այլ մին է սանսքրիտի
բնաւութիւն զաւառաբարբառներէն, մին աղաւաղադոյններէն, դու-
ցէ իսկ աղաւաղադոյնն (dégradé) այն բոլոր դաւառաբարբառ-
ներէ զորս բաղադատական բանասիրութիւնն վերլուծած է ցարդ : »
Այսպէս կը գրէր Ռէլիւ Եւսեփի մէջ Պ. Լուի Տըլազո, և
կը սկսէր գրաբարի դէմ հանել անեղր ապացոյցներ, ոյց արձա-
գանդ եղան Աոստանդուպոլիսի մէջ երկու ֆրանսական թերթեր :
Ռէլիւ էիք դուք յայնժամ, Պ. Սաւալանեան, դուք որ, մեր
մի նախորդ յօդուածի մէջ, ֆրանսական լեզուէն փաստեր կը բե-
րէիք աշխարհաբարի դէմ : Դուք, անխոնջ պաշտպան գրաբարի,
էր զինամտի կը լինիք այն օտար գիտունների առջև որք զահրն
կէց կ'անեն գրաբարն, լեզու : »
Աշխարհաբարեաններն միայն կը պահէք մեր սեւ սլաքներ :
Համատարբ ինձ, ոչ մի ներս կայ մեր կողմիցի մէջ որ կարենայ
խոց բանալ աշխարհաբարի անդիմ կործին վրայ : »
Ահայ է իմ Աշխարհաբարեաններն, զոր դեռ ոչ մի գրա-
բարեան համարձակեցաւ հերքել :
ՄԻՆԱՍ ԶԵՐԱԶ

անցուցած էր՝ օրուան աշխատութենէ ետեւ, և իր յառակ օրա-
 գրին մէջ գրեր էր այն աղիւ խորհրդածութիւններն որ՝ թէեւ ի-
 րեն համար միայն յօրինուած էին, բայց մի անգին ժողովուրդու-
 թիւն է հին կենաց ու մտաց կողմէ : Պանոնիոյ ցրտաշունչ անա-
 պատներուն մէջ, իր վրանին տակ զիշերայն նստած կ'կարծէի
 տեսնել զինք : Ղաղղղուն մի ջահ կ'վառի իր մօտ, զիշերապահ-
 անք վեր վար կ'քալեն լուսնայն : Սառ հովը կ'շարժէ ու կ'զար-
 նէ Պրեստորեան դռքին ծալքն և անոր վերեւը փոխուած ասկեղէն
 արծիւը կ'սարսէ : Հեռուն, քանակին շուրջ եղող ցաւերեքայտ
 անտառներուն մէջ կ'ուռնայ յորսախնդիւր լոյսը, կամ մութին քա-
 ղառնող մի գիշերային թռչուն : Ընտելիւնը կ'ընդհատէ իր անոր
 ծռէնդով : Մերթ լնդ մերթ հեծելագօրին վրաններէն ասպակէնի
 շիւհներ կ'լսուի, և կամ անցնելուսին կոչումն բռնոր քանակին
 մէջ, կամ ձիերուն վրնջիւնն, երբ պահապաններն իրենց շրջանը
 կ'ընեն : Մարկոս Արեւիկոս աշխատութեամբ և հողերով տնայնա-
 մարած կ'երևի : Միայնակ է, և անդ զիշերային ստուերին տակ
 իր անգանին մօտ նստած՝ կ'լսորհէ և դէպ իր մոմապատ տախ-
 անիւններուն վրայ պարտաւարութեան և անաքինութեան յորգորդ
 վսեմ խրատները, զիս յապնական գործերուն մէջ անբաց համբերու-
 թեան և կենաց անդորրութեան ինքնայորդոր խորհուրդները, որ
 բարոյականութեան և իմաստասիրութեան բարձրագիւր կ'բուրեն :
 Երբ այսպէս միայնակ կ'սկէր՝ կ'մտածէր արդեօք որ լոկ իրեն
 համար զրաժ խօսքերը՝ դարեր անցնելէն ետեւ պիտի յարգուին և
 մտածութեան առարկայ պիտի լինին այն աղիւրու սերունդին ու-
 րոնք այն ժամանակ բարբառոս էին և թերակիրթ Պանոնիացոց
 չափ որոց դէմ պատերազմ կ'մղէր : Հին դրակաւութեան մեղի
 ձգած դործերէն չկայ զիրք մ'որ աւելի բարձր ու յստակ խոր-
 հրդածութիւն կամ աւելի լուրջ և զուտ գոյն մ'ունենայ : Երբոր
 աչքս դարձուցի անոր կապիտոլեան անբլին օրինակին վրայ՝ որ
 սենեկիս անկիւնը կ'գտնուէր և անոր անուշ մեղամաղձիկ դէմքը
 գիտեցի, դեռ ևս հոգն ու ճախորդութիւնն անոր վրայ ծերու-
 թեան ու անձկութեան դժեր չկրողմած, մի տարօրինակ փափաք
 զբայի զանի տեսնելու, ձայնը լսելու, թէեւ անտեղի թէ ինչ մի-
 ռոս արտօր անշրայեա զիս իրմէ կ'զատէր : Ուր է նա հիմալ, ինչ
 է նա հիմալ, հապցուցի իւրովի : Իր ոգին ուրիշ ինչ աշխարհի
 մէջ կ'լսորհի ու կ'շարժի. միթէ կ'յիշէ անցեալը, միթէ զիտէ

ներկան : Սակայն զրոյ ձեռքը հիմակ փոշի է միայն որ լծերև
իր թաղուած զամբարանին մէջ կ'տատանի, վատիկանու մօտ
կ'ամ լծերև նստած է այդ փոշին Պապերուն մատենադարանին
մէջ ճշտ այն դրած դործին ազտոտած մի ձեռագրին վրայ, և
մի ուսումնասէր տբբայ զայն անհագու լծեամբ կ'փչէ, երբ կ'ելծէ
զարակին վրայ՝ ուրիշ հին յիշատակագիրներու մօտ դնելու :

Գրող ձեռքը փոշի է միայն, բայց անոր դժած մտածմունքը
թարմեն և ընդ միշտ կենդանի : Այս աշխարհէս անցնելն ի վեր
իմաստասիրութեան ու բարոյութեան մէջ ինչպիսիք յառաջացե-
ր ենք : Այս զրբոյլիկն մէջ կենցաղավարութեան վրայ կան կանոն-
ներ որ դրելիք քրիստոնեայ մը կրնան ամօթահար ձգել : Ան-
մտածմունքներ անոր մէջ որ իրաց խորը կ'քննեն, մեզ շրջապա-
սող մթին, զաղտնի աշխարհը կ'հետազննեն, և վերստին կ'գա-
նան դժգոհ, ինչպէս մեր բոլոր հեռագոտութիւնները : Անցան
բոլոր այս դարերը, և նոյն հարցումները կ'ուղղենք, և պատաս-
խան չենք գտներ : Ուր որ է նա հիմակ դիտէ գաղտնիքը, կ'ամ
զայն գիտնալու փափաք չունի : Լուծուած է իրեն համար զաղտ-
նիքը, զոր մենք կ'գուշակենք և ինք այժմ կ'ամաւելի արձակ, ա-
ւելի անուշկեանք մը կ'վայելէ, միշտ ծաղիկելով — կ'ամ յաւիտե-
նական հանգիստ : Իբրեւ Ստոյիկեան՝ իր իմաստասիրութեան մէջ
սփոփանք գտաւ, լծերև այնքան մեծ որքան մենք քրիստոնեայք
մեր հաւատքին մէջ կ'գտնենք : Նա կ'հաւատայ իր աստուածոց,
ինչպէս մենք մերիններուն : Ինչպէս կարող էին իր հոգւոյն պէս
հոգի մը դո՛հ ընել : Ինչպէս այս պղտոր ու կրքոտ էակները, որ
մարդկային յիմարութեանց ու տկարութեանց, ստորին դաւերու,
դուհիկ նախանձու, վատթար սիրոյ ենթակայ էին, այնպիսի բարձր,
անձնուրաց, ճշմարտասէր բնութիւն մը կրնային դո՛հ ընել : Իւ-
սակայն այս էակներն իր աստուածներն էին, զո՛հ կ'մատուցանէր
անոնց, անոնց կ'ապաւինէր, հանդարտ անպաղայի մը կ'յուսար
զուարթութեամբ մ'որ մեր զուարթութեան կ'հաւադարէր, ան-
կասկած ու անվրդով : Կ'հաւատար նա արդարութեամբ, ու անար-
դար աստուածոց — կ'հաւատար սրտի մաքրութեամբ, և անմաքուր
աստուածոց :

«Ո՛հ» ըսաւ մի մեղմիկ ձայն ձեռ չէի, հաւտար անմաքուր և
անարդար աստուածոց :»

Իւ վեր նայելով՝ սեսայ իմ սուղեւ կայսեր և իմաստասիրին

հանդարտ, կերպարանք որով վրայ կ'իտրհէի : Անք իմ առջև կը կենար այնպէս ինչպէս որ կ'ձանչէի զինք իր արձանէն, իր մեծ ձակատով, զանդուր և քոքը ինչադէքեկ մազերով, և խոհուն ու լուրջ ակնարկով :

Չգիտեմ թէ ինչո՞ւ համար անվրդով մնացի զինք անդ տեսնելով : Բնական երեցած ինձ՝ ինչպէս որ երազի մէջ կ'երևին դէպքեր : Իրականութիւնները, ինչպէս կ'լուչենք այն արարքն որ պարզապէս մոռնին են և վաղանցով՝ անհետ եղան, և չիրականութիւնները, ինչպէս զոյութեան և մտածութեան պատկանող իրերը կ'անուանենք, անոնց տեղը բռնեցին : Շատ պատշաճ երեցնաւ ինձ որ այն տեղ գտնուի կայսրը : Մտաց ամէն բան կարելի է և պարզ ու երևակայութիւնը չէ՝ կարող ժամանակն ու անջրպետը ջնջել :

Որք ելայ որ հիւրս բարեւմ՝ անոր վայել պատկառանք :

«Մի՛ անհանդիսաւ լինիր» ըսաւ նա ժպտելով : «Այստեղ պիտի նստիմ, եթէ ներեմ» և այսպէս լալով կրակին մօտ դիմացի անթոռ նստաւ : «Նստի՛ր» շարունակեց նա «և ես պիտի ջանամ պատասխանել այն հարցումներուն զոր ինքզինքիդ կ'ուղղէիր :»

«Եթէ՛ գիտնայի որ ներկայ եմ» ըսի «թերևս չպիտի ժպտհէի այնպիսի հարցումներ ուղղել, դէ՞մ այն ձևով :»

«Ինչո՞ւ այդ հարցումները պիտի չընէիր ինձ քանի որ ինքզինքիդ կ'հարցնես» պատասխանեց նա : Ինքնին իրաւացի և բնական էին, և այն որ իրաց էութիւնը կ'փնտռէ՝ արտաքին ձևին կարևորութիւն չընծայեր — ճիշտ այնպէս ինչպէս որ իմ հաւատած աստուածութեանց կերպարանն անկարևոր է՝ անոնց էութեան բաղդատելով : Ինչ որ մտածմունք կ'անուանենք ստէպ պարզ բանաձև են (formulas) զոր անդադար կրկնելով ի վերջէ այնպէս կ'հաւանք որ ինքնին ճշմարտութիւններ են, միևնույն իրօք միայն անհոգի ու անկենդան պարունակ են և նոյն իսկ իրենց սերտութեամբը կենդանութիւնը կ'արդիւնեն : Որչափ բանաւոր լինի առած մը չլրնար ճշմարտութիւն պարունակել, որ ձևով ու ողուով անսահման է : Եթէ մտադիր ենք միասին խօսակցելու, թողունք մէկդի բանաձևերը, քանի որ մոքի աճումը կ'արդիւնեն, և եթէ ներելի է ըսել, լոկ օթեաններ են, որոյ մէջ պահ մը դադար կ'առնունք մեր տկարութեան ու յոգնութեան պատճառ : Եթէ մնանք շարունակ անոնց մէջ մեր միայրը կ'սերլմենք, մեր

վորձառութիւնը կ'ընդհատենք և զյառաջադիմութիւն մը չենք ընենք։ Ասան զի ինչէ՜ ճշմարտութիւնն եթէ օգնէպի երկնայինը յառաջադիմութիւն մը։» Գնդազ Դմաւ սոցալայ մասն ցոյցով

«Բայց կարող ես ըսել որ բանաձևը բոլորովին անօգուտ է։ Եթէ պէտք չէ՜ անոր մէջ պիտի տրուէ մեր ամենէն ընտիր մտածմունքը։»

«Անշուշտ օգտակար են։ Սնտուկներն են որոյ մէջ մեր ինչքը կ'իջանք։» Բայց ճորով հետեւաւ լինիչք կ'առանանք պէտք է որ հետզհետեւ ասելի մեծ սնտուկներ տեսնանք։ Միայն մեռած բանաձևն է որ կ'պահանջէ բանաձևին հակումը և մեռելի և այսպէս մտածմունքը ճնշել։ Ոչայիք ընկուղի կեդէին որ ասպաղայ ծառին թանկագին սերմը պարտեալ է։ Քամանակի մը համար կարեւոր բանաձև է քայց երբ սերմն ի՜նչ աղիքով կ'ընտելի պէտք է որ ակեղեն ընդլայնի քայցով։ Եթէ ոչ՝ հետեւները մահ է։ Անսահման ճշմարտութիւնն ոչ բանաձևի և ոչ դրութեան մէջ կ'ընայ պիտի տրուէ։ Այն նպատակին համար եղած օրինակն ինքն ինքն մարմնան ունեցաւ — մահ։ Ամեն կրօնական հաստատութիւն զանի պէտքէն որ լինի, բայց ամեն եկեղեցի ամուլ բառերով և կերպերով կ'բանաձևէ զայն և և զատ չանցնի։ Հաւատոր — այս է կենդանի վերապաշտեալ գործը — կ'մեռնի։ Իր շինով կ'արարողը զութեանց կամ խտտման բովանդակութեամբ մէջ պատմութեամբ եղիպատական անշունչ մոմիաներու պէս կ'դառնայ կենդանութեան ձեռք այլ ոչ իրականութիւն։ Եւ ինչո՞ւ չի յարմարութեամբ մասնաւորապէս մեզ

«Հատ ճշմարտութեան նպատակաւ եղիպատմութիւնն անսոր կ'վայէ։ Ամեն ճշմարտութեամբ խորհող մարդ կ'ըլլայ այդ բանը։ Ինչպէս որ սովորութիւններն մեր մարմնոյն ամեն լաւ մասնը կը լաւագործեն։ Նոյնպէս կ'լաւագործեն մեր մտայնութիւնը կողմը պայմանագրութիւններն ու բանաձևերը։ Բայց կ'աղաչեմ շարունակելու եւս վերջեւ լսել միայն քանակներէ ինչ որ խօսքով ընդհանրեցի։»

«Այս քսած սոցալայի յարաբերութիւնն առնի այն հարցոններուն հետք մտքը կ'ուղղէ իր ինձապէրը քննութեամբ և ճշմարտութեան միջոցով և ստիպեալ անշունչ ընելու ամեն կրօնական դրութեան մէջ։ Բայց և ոչ մէկուն մէջ պատահեալ ճշմարտութեան լիակատար ստանքն և ոչ միայն յարեալ մինչև որ վարտաբալլեցողութեան ոչ մէկուն պիտի հասնինք։ Եւ Ամեն դէպք իր կրօնական դադարի ներքինն է իր բարոյական զմեռնումներուն հաւաքածոյն (aggregation) որ երեւոյթութեան կ'աղաղի։ Եւ այն ամենն այլ և այլ ձևի

ու գրութեան մէջ մտնելով փոքր օթեան չկող եկեղեցիէն պաշտամունքի տաճարներ կ'ծառայէր աստուծոյ ձեռքով զմեզ :

«Աստուծոյ նախ դարուն ամենէ բարձր գոյաբանութեան ցոյցին, բայց քիչ ատենէն Հասարակ տեղից քոյրսնս վրան զի իմացական թիւնն աւելի բարձր թիւերով կ'երեւան անոնց կ'փնտէր : Այն օթեաններուն մէջ խոժանդակ'ընակից քահանայք անոր վրայ կ'հսկէն որչափ ատեն որ անոնց վրէպն տնայնայնութիւնէն զանոնք կ'կազմակերպէ, և այնպէս քանակն օգուտն ի՞նչպիսիք քան ժամանակները զոր դուք անոր մարդկէն հին կ'անուանէք, քան կ'ապրել երկրի վրայ, արդէն հիմնուած մի գրութեան գտայ յորում բոլորաբան ամուր անտարնէր կանգնէր էր ի շխանութիւնը : Այդ գրութեան զարմէնցնելիքութեան գոյութեան զարմէնէր : Մի կրօնական յեղափոխութիւնը քան կ'երական յեղափոխութիւնն էր մարդ չէ կարող մի Հասարակութեան պահանջ փոփոխելու ամեն բան որովայն կազմուած է : Այս ընէն լովաւելի չարիք կ'ծաղկէ քան թէ բարիք : Այնպէս շինուած է մարդութեան զոր եթէ յանկարծ իր պաշտամանն անստոր կործանես, անոր հիմունքը խախտելով, անոր հոգեւոր յետնիքն ընդողեր : Այլ սակայն զայն կ'ընեն, այնքան խորախնամ ձգած է հին նախապաշարմանց մէջ որ իմանութեան ժամանակէն անոր վրայ գրովուած ձեւերուն մէջ, և անոց անվորութեան մէջ : Քիչ քան աստիճանական փոփոխութիւններով կարելի է օգուտն իրարայն տալով : Ընդայն լավ և զարգացողներով ճշմարտութեան սկզբունքը որ արդէն կանգնէ չէ թէ ամբողջակի անպակշտով կորուստ գրութիւնը : Այլ ձեռք մը լոյսն ան ան զմեզ միտքովս զուստ զուստ :

«Բայց այն կրօնական գրութեան մէջ որոնք բեր էին զոգնեցի և ինչ կար մեծ և արդիւնաւոր : Ինչ ճշմարտութիւն կար որմէն ճշմարտ մի գրութիւն հանելու վարդ ընէր և պատեղի տողէ եմ որմէն օրուան անտուածութեանց չէր ակնարար հասարակ :

«Յարդանք գտնուած աստուածոց» յայտնաբերեց ան պատմութիւնը և հեղու մի գրութեան . երկնային իշխանութեանց և ստորագրեալ ճանաչումն : այս էր միակերպ մեր պաշտամանն անկիւնն անարդի ինչպէս որմէն տլ է : Եւ յոյժալ թղթն զմեզ մարտ :

«Իրեթէ այնպէս կ'երեւի ինձ» գոչեցի գործունէ ինչոյի պաշտամունքն ձեր աստուածոց պէս էակներ քան քրիստոնէականք : Իրենց աստորոգելիքն ըստ մեծի մասին մարդկային էին, քան իրենց վար :

մութքը տոթին ու անարժան, իրենց կիրքը հեշտական և անարգ : Որ և է մի բարի մարդ պիտի պատկառի ընելու այն դործերը զոր ձեր պաշտած աստուածոց կ'վերադրէիք : Ինքնին՝ այս բանս ապականիչ մի ներդործութիւն պիտի ունենար ազգին վրայ, ինչպէս մարդ պիտի ամաչէր ընելու աստուածոց ներելի և վերադրելի մի դործ : »

« Բնական են քու տեղեկութիւններդ այս կիտի վրայ՝ պատասխանեց նա հանդարտօրէն, « Բայց սխալ են բոլորովին : Տարակոյս չկայ որ ամէն կրօնական գրութեան մէջ զԱստուած մարդացոնելու և ք'չ շատ ստորնացրնելու մի ձկտով կայ : Անդհանուր սովորութիւն մ'է Անոր վերադրել բուն իսկ մեր կիրքը : Ամէն տեղ կանոն է զմարդ աստուածացոնել կամ զԱստուած մարդացոնել : Գուք կ'աստուածացրնէք Գրիստոս անուն զեղիցիկ հոգին, և կ'մարդացրնէք զԱստուած մեր դրութեան մէջ չտեսնուած բարձրութեամբ և անգթութեամբ զինեալ ներկայացընելով զԱնի : Անոր կ'վերադրէք արարչութեան մի խորհուրդ որ այլանդակ է : Արդեօք կ'ներքն ինձ եթէ այսպէս պարզօրէն կ'բացատրեմ ինչ որ ուրիշ ժամանակի և կրօնի վերաբերող ինձի պէս մարդու մտայ զարմանք կ'պատճառէ, և հետևապէս չեմ կարող մասնակցիլ ձեր դարուն ու կրօնի խորարմատ նախապաշարմանց ու գողափարներու : »

« Համարձակ խօսէ՛ք ըսի անոր « մի վախճար, չես կարող ստրկել զիս : Ես իմ կրօնիս մէջ այնքան ամուր հատուած եմ որ բնառ վախ չունիմ կոտորելու : Ասիէ զամ ճշմարտութիւնն է միայն որ ընդդիմութիւն կ'հրաւիրէ որպէս զի աւելի զօրանայ : Եթէ կարող ես իմ հաւատս տապալել, տապալէ նայիմ : »

« Երբէք այդպիսի փափաք մը չունիմ՝ պատասխանեց նա : « Պիտի չբռնեմ քու մ'որ այդպիսի արգիւնք մ'ունենայ : Բու հաւատին մէջ աղնիւ ու գեղեցիկ մի ճշմարտութիւն կայ որ անուշ մի փայլ կ'ափռէ կենաց վրայ, և իմաստած ժամանակս նապարեթի Յիսուսին մարդու ու իմաստասիրական ոգին ես անգամ, թէ և հեթանոս, կ'ձանչէի և կ'յարդէի : Զպիտի խօսիմ Անոր վրայ, այլ պիտի խօսիմ մանաւանդ ինչպէս արդէն ակնարկեցի, այն ընդհանուր խորհրդին վրայ որու համեմատ Աստուած այս աշխարհս ստեղծեց է : »

« Կաղաչեմ մի վարանիր, խօսիր պատրաստ և հետաքրքիր եմ լսելու : »

(Հարաւանելի !)

ՀԱՅՈՑ ԱՊԱԳԱՆ

«Տես ա՛յ ժողովուրդ՝ որ քանիսն աստիճանով զգնում
 «դուք մյս աշխարհի մասին, որքան զիջեցիք ձե՛զի՝ մի զմե՛զ : Իրոք
 «սլա՛ ձեր զգացումը՝ քանի որ աստիճանով զգնում
 «լալի մյս աշխարհի մասին : Այստեղ զգնում
 «աշխարհի մասին :»

Բաւական ժամանակէ ի վեր՝ սովորական դարձած է մեր մէջ
 այս խօսքը. «Հայն ապագայ չունի» : Այս դամբանական վճիռը
 այսպէս անգլխօրէն տալէն ետե՛ կ'նշէ կ'մնայ մեզ ընել այլ մնայն
 չէ թէ իբրեւ մի ժողովուրդ՝ որ երկրի վրայ պաշտօն մը, դեր մը
 ունի կատարելու, վարուիլ զարդանալ և յառաջանալ, այլ իբրեւ
 կ'ըլլը բաղէն ու զժբաղժ պարսկաներէ մղուած մի ժողովուրդ
 շարժիլ՝ որչափ որ պէտք է ապրելու և ապա մեր դերեզմանն ու
 ընդ ազգերու ծոցը դառնելու համար : Եթէ մտածին ու ապացոյցի
 կարօտ տեսիլ մ'էր այս երբեմն հայ աշխարհին մէջ, եթէ խոհու
 հողիներ իրենց մուծ դահլճին մէջէն դոնէ փրկուեալն նշոյլ մը
 կ'նշմարէին հայութեան ամպոտ հորիզոնին վրայ, երբ տակաւին
 այն հորիզոնը մըրկալի ու արիւնաներկ չէր և քաղաքական աշ-
 խարհը գէթ երևութական խաղաղութիւն մը կ'վայելէր, հիմա
 որ մեր ժողովուրդէն աւելի տոկուն ու կենսական ոյժ ունեցող
 ազգաց ապագայն իսկ սպառնալից վիճակի մէջ կ'երևի, որչափ ա-
 ւելի յուսահատ պիտի թուի մերն որ ոչանցելոյն մէջ արմատ և
 ոչ ներկային մէջ՝ յենալ մ'ունի :

Իրաւի մինչդեռ ներկայ ծանր պարագայից մէջ՝ պատերազմի
 թատրոն հեռու դառնալով կիրթ ու ազատ մարդիկ Դաշնուրի ու
 Եփրատայ կողմերն աչք յառած՝ կ'սորհին ու կ'զրն խաշին ու
 մահկին պարտութենէ ապագային մէջ յառաջ դալիք քաղաքական
 փոփոխութեանց վրայ, մինչդեռ նորոգութիւն ու հեռատես քաղաքա-
 դէտներ մարդարէի պէս կ'խօսին և՛ այլ և՛ այլ ազգաց կենսական
 ոյժը կշռելով՝ Եւրոպայի աշխարհացոյցը կ'ձենն և ցեղական մեծ
 բաժանումներով կ'զծեն՝ հայու համար անշուշտ վտալի իրողու-
 թիւն մ'է նկատել որ այս խորհրդածութեանց, դուշմնութեանց և
 հաշիւներու զլխաւոր գրողներն են շահ, կրօնամոլութիւն ու
 վառամտութիւն որ տխուր գաղափար մը կ'ընծայեն միջազգային
 անկեղծութեան ու բարոյականութեան վրայ՝ երբ մանաւանդ
 կ'սքօրին մեծ մեծ սկզբանց նեքքե, քրիստոնէութեան, մարդո-
 յիւրութեան և ազգաստութեան քօղով կ'երկնն : Իսկ անհաւատալի

տարբեր կ'գտնէ՝ և այս անդգայութեան մէջն է հայութեան ամենեւեւ ծանր վէրբը։ Բայց միթէ հիմնաւոր միթէ արդարացի է այդ մահաւան վճիռը՝ որ սարսուռով պատճառէ մեզ փնտռենք շարժառիթը։ Միայն նախ բացատրենք թէ ազգային ապագայ ըսելով ինչ պէտք է իմանալ։

Մարդկային երջանկութեան պէս ապագայ բանն ալ զանազան ժողովրդեան նկատմամբ՝ յարաբերական նշանակութիւն մ'ունի։ Ազատ, անկախ ազգի մ'ապագան սորոկ ունի ուն։ Ժողովրդեան մը հասկըցած ապագան չէ՝ մեծ, հարուստ՝ հանդիստ, յառաջադէմ, ազգ մը տարբերակնալով կ'մեկնէ իր ապագան պղտիկ, չքաւոր, լիճուաւ, յետամնայ ժողովրդէն։ Շատ տեղ համաձայն չեն նաև այս բառին իմաստին վրայ կառավարութիւն ու ժողովուրդ, մանաւանդ երբ իրարու ներհակ նպատակի կ'ընկնեն։ Ֆրանսացւոյն փափարած ապագան Չուիցերիի բնակչին փառասիրածը չէ։ Լեհաստան չէ կարող Ռուսաստանի պէս պատկերել իր ապագան, ոչ Ամերիկացին՝ Թուրքիոյ մէջ։ Առհասարակ ինչպէս մարդիկ նոյնպէս ազգեր իրենց բնիկ երկրին ու տեղական հանգամանաց բնական ու բարոյական ձկնամբներու, մոռաւորական ձրից համեմատ կ'ընտրեն ապագայ մը և եթէ գործող են դէպ ի պայմաններուն։ Սակայն ինչ որ լինին այս տարբեր ըմբռնումները, ինչ չափով որ բռնեն ժողովուրդները կէտադրեալ նպատակին հասնելու, ընդհանրապէս մի քանի պայմաններ կան որ ամենուն փնտռած ապագային հիմնական տարբերք կ'սեպուին։ Ամենքը կը տենչան հասնիլ մեծագոյն բարեկեցութեան, ճոխութեան, ազատութեան, զօրութեան, մեծութեան, սակայն ամէնքը մի և նոյն միջոցներովու մի և նոյն դիւրութիւններով չեն գործեր, վասն զի ամէնքը մի և նոյն միջավայրի չեն բնակիր, և չունին նոյն կաթողութիւնը, նոյն առաւելութիւնները, նոյն լոյսը։ Ժողովրդոց այս անհասարկ ընթացքին մէջ կառավարութեանց ու կրօնից ներս գործութիւնը մեծ է, և յշտ անդամ զնստաբեր։

Արդ՝ ժողովրդեան մ'ապագայն կրնայ բոլորովին միմանալ ու անհետ լինիլ քանի մը ծանր պարագաներու մէջ, այս է անհողութեամբ ու տղիտութեամբ, ներքին ու արտաքին անդիմադրելի արգելքներով և անակնկալ յեղափոխութեամբ։ Կ'իշտենք ժողովուրդ մ'որ կ'զգայ յառաջադիմութեան պէտքը, կ'բարոյէտնոր սկզբունքը, քիչ շատ դիւրութիւն ու սրատրամաւ միջոցներ ունի

իրաւունքներն ու շահերն ունինք պաշտպանելու : Պետիկ պարտաւոր ենք ամէն կանխակալ կարծիք չեկողմնակի զգատում , չահագրեալ ապական ողի մերժել և ուր որ դտնուին՝ հայտնութեան մետաքեր պարագայ , սովորոյթ , օրէնք , բնթացք , անխտիր դատապարտել ցոյց տալով նաև այն հանգամանքը որ այս ինչ կամայն ինչիլի մային ու կառավարութեան ներքև ինչ օգտակար ներդրածութիւն մ'ունին կամ իրենան ունենալ մեր աղդին ճակատադրին վրայ : Այս պայմանը կատարել թերևս դժուարին երևի անոր որ մարդկութիւնը վերաշինող մեծ սկզբանց անհատ է կամ հաւաքար , թերևս անկարելի թուի անոր որ մեր դրելու աղաւտութեան չափն ու անձնակ սահմանը կ'նկատէ ու կ'վհատի , սակայն իսկ միջոց մը որ քիչ շատ մեր գործը կ'դիւրացընէ և այս միջոցն է ակնարկել ինչ որ անօրէնութիւն , գրկանք , բռնութիւն էն , այլ զանոնք բացորոշ յայտնել ու գրելն աններելի , և նիւթ ու գրգիւ տալը ընթերցողին խորհելու և գրչին լեռն իմաստն լրացընելու :

Եթէ հայոց արգի անազատ ու երկպառակ կացութիւնն՝ օրով կ'տաւապին սկզբունքով տարրեր քանի մը կառավարութեանց ներքէ , չեն ներեր որ դրողը ճշմարտութիւնն երևան հանէ և փափաքելի ապագայի մը աննող միջոցները ծրագրէ , զոնէ կարող է ազատ շարժիլ պատմութեան հողին վրայ և բացառիկ լինէ ինչպէս հայր անցելոյ մէջ կ'ըմբռնէին իրենց անպապան , որ մեզի համար հիմակ ներկայ է :

Եւ իրօք՝ ժողովրդեան մը ներկայն այնպիսի ներքն ու լծադուր լեզուրով կապուած է իր անցելոյն հետ որ կարելի չէ մին աւանց միւսին դնատել և պէտք եղած ծանօթութիւններն անփոփոխելով հեռուոր ապագայի մը նկարը դծել : Մեր անքին ամենեւեւ աւելի զարնող ախոր իրողութիւնն այս է որ հայկական մարմնոյն այժմեան կացութիւնն իր հին կացութեան կ'համապատասխանէ , այս անոր հարադատ ծնունդն է , քանի մը լեզուայն աշխուրթեամբ և մարդկային աղղի հայ կոչումը մէկ անգամն ինքն իրեն նմանած է միշտ : Իր բնաւորութեան յատկանիշ նկարագիրը պահած է և լեզու ներքին լեզու արտաքին կենաց մէջ գրեթէ նոյն ուղղութիւնը բռնած : Իր ներքին կենաց մէջ ցոյց տուած չէ երբեք այն անհարապանութեան զգացումն ու անտհմային հանգամանքն որ ժողովրդեան մը , ինչպէս երբեմն եղիպտացոյն , յոյնն ու հնդկացոյն , յատուկ որոշիչ գոյներ կ'ընծայեն և անխտիրութեան :

ձեռներէցութեան հնարագէտ սգին ու ինքնայորդոր յառաջագի-
մութեան սէրը կ'մշակեն, բարոյական ոյժ կ'բերեն և իր մտային,
ճարտարական և քաշաքական գործոց, իր գրականութեան, իր
արուեստից, իր օրէնսդրութեան մասնաւոր դրոշմ մը կ'տան, մէկ
խօսքով այնպիսի ազդեցին բնաւորութիւն ու տիպար կ'ստեղծեն իր
մէջ որով ինք կ'զանազանի ռիշ ազդեցին տիպարներէ : Իր արտա-
հայտ մէջ չեղնիր բնաւ այն ինքնիշխանութեան սկզբունքն որ ար-
ապետութեան սէր կ'ազդէ, որ կ'զրդէ ազգ մը ներդրածել իր
բարքովը, զէնքովը, օրէնքովը, քաղաքականութեամբը, հանձա-
րովն ռիշ ժողովրդոց վրայ, ընդհանուր յառաջագիմութեան յա-
տուկ մղում մը տալ և քաղաքակրթութեան մէջ բարձր ու ազդու
դիրք մը բռնել, նշանաւոր դեր մը խաղալ : Սովորաբար հայն
առած է և կ'առնէ կրաւորապէս այն ձևն ու տիպարը զոր իրեն
առած են և դեռ կ'տան սրապաշտներն ու դէպքերը, նոյն իսկ
իր անառիկ և անբայքայելի համարած միջնաբերդին մէջ զոր Հա-
յաստանեայց եկեղեցին կ'անուանէ : Պատմութիւնն ու իմաստասի-
րական հարեանցի զննութիւն մ'իսկ կ'հաստատեն այս մեր ըսածը :
Ամեն բան փոխ առնուած կամանդայօրէն ու բռնօրէն մտած է
մեր մէջ, լեզու, կրօն, բարք, սովորութիւն, դրականութիւն, օ-
րէնք, կառավարութիւն և նոյն իսկ տոհմական այլ և այլ կերպա-
րաններ : Հայն իր հոյուր խորերէն, իր հանձարէն հանած կեն-
դանի տարր մը, բեղմնաւոր սկզբունք մը չէ դրած անոնց մէջ,
տարր ու սկզբունք որ շատ անգամ իրենց ազդուութեամբն ու հե-
տեանքովն նկուն ազգ մը կանգուն, աննշան ազգ մը նշանաւոր
կ'հանգիստցընեն և զարէ դար կ'ներդրածեն ընդհանուր մարդկու-
թեան վրայ : Այս ամբողջութիւնն է, կրաւորական դերն է գլխաւոր
պատճառ որ հին և նոր ազգաց շարքին մէջ, ընդհանուր պատ-
մութեան մէջ անկարեօր, մութ տեղ մը կ'բռնէ հայն և իր էութե-
թիւնը զգացընելու կարողութիւնը չունի : Ձիւնապատ լեռներէ
իջնող, անապատներէ ելնող վայրագ ժողովուրդներ որ երբեմն
հին աշխարհի վրայ հեղեղի պէս իջնելով ազգ, կրօն, ամբողջութիւն
կ'տապալէին, սկիւթացիք, մարք, եթովպացիք, գէթ անուն մը,
յիշատակութիւն մ'ունին պատմութեան մէջ, քան թէ հայոց
ազգը, որ սակայն հանաւոր հիւսիսականաց վեհագոյնն էր :

Իրաւի եթէ իր վեհ Արարատն ամպերու մէջ ծրարուի, իր նոյ-
եան տապալանն իբրեւ բանահիւսական անուրջ նկատուի, եթէ իր

Հայկն անդոյ հսկայ մը, իր Աբղարն զգօն ասորի և իր Եջմիա-
ծինը տարթեի մը գործ համարուի, փառաց ուրիշին, կոթող պի-
տի մնայ հայոց, դժուարին է դանել: Ազգ մ'որ դիւրաւ կտա-
սորուի ու կ'ճնշուի արտաքին ազդեցութիւններէ, որ անխտիր
կ'ընդունի իր ծոցն ու կ'սլաւապանէ իսկ ինչ որ իրեն գոյութեան
փնտսակար է, որ անզղալի դիրք մը կ'ընէ այն ընկերային ու
քաղաքական յեղափոխութեանց առջև որ իր բոլորաբք կ'զառ-
նան, որ միշտ կ'օրինակէ առանց հնարելու և ստեղծելու, այդ-
պիսի ազգ չէ կարող բարձրանալ ու կենսական ոյժ առնուլ ու տալ,
այլ բուսային կեանք մը կ'վարէ և նոր աշխարհի մէջ հին կեանքը
կ'բոլորէ: Իր յարատեւութիւնը ճիշտ իր տկարութեան արդիւնքն
է: Զօրեղ ու մեծ ազգաց բաժինն է զօրապէս ապրիլ և զիստը-
նապէս մեռնիլ փլատակներու տակ, իրենց տաշտօնն ու ճակատա-
դիրն աւարտելէ ետեւ. և ահա ասոնք շքեղ շիրիմ կ'ստանան,
մինչդեռ տկար ժողովուրդներ զօրեղ ցնցուցներէ կ'երկնչին և
կ'ապրին մինչև որ յետին շունչը՝ առանց թեթեւ ճիւղ մը հանելու
աւանդեն, նման այն մարդուն որ թէև կենդանութեան զոյներ իր
երեսին վրայ կ'վայլեն, այլ տակայն հիւժած ու մաշած են իր թո-
քերը: Անոնք զէթ շքեղ մահարձան և ազդերու համակրութիւնը
կ'շահին, ասոնք ստեպ ակնարկ մը, արտօսը մ'անդամ չեն ընդ-
ունիր, վասն զի լռելեայն կ'մարին, դադարէն գերեզման կ'իջ-
նեն . . . :

Եւ միթէ հայերն ալ՝ ճանաչեալ էակներու պէս, ինչպէս կ'ընէ
հեղինակ մը, անշարժ դամուած պիտի մնան ժամանակին մէջ
քանի որ տեղութեան նոյն կիտին վրայ կ'դառնան, հետեւալ
օրը կ'ընեն ինչ որ առջի օրն ըրած են, այնպէս որ չբանող ժա-
մայոցի մ'ասեղին կ'նմանին, որ միշտ նոյն ժամը կ'ցուցընէ՝
Ոչ, այս չենք ըսեր, անշուշտ շարժելու յատկութիւն ունին, քա-
նի որ պատմական կեանք և ընկերային յեղաշրջումներ ունեցած
են, այլ կ'հարցընենք թէ այս կեանքն ու յեղաշրջումներն ապա-
զայ մը կ'ենթադրեն արդեօք: Չենք ուզեր մինչև նոյն նահապետ
եղնել և Արարատայ սարերուն, հովիտներուն, դաշտերուն վրայ
շարժող վայրենի, որսորդ, երկրագործ ժողովրդոց կեանքն ու
նկարագիրն ընելով՝ աղաղայի նշույլը փնտռել: Ապաղան իտեա-
կան բան մ'է, և բնութեան ցոյցերուն ու նիւթական պիտոյից
ներքեւ ճշուած մարդկային ֆախսական խումբերու համար ապա-

դան այս օրն է, այս ժամն է, կենաց կամ մահոյ ժամ: Չկար
զեռու ևս պատմաբաններու շինած, Հայաստանը, Հայաստանցի
չկար, հետեւապէս հայրենիք ու քաղաքացի: Փաստար մը, խոռոչ
մի, վաշկատուն մը, լաճա մսոնք էին առաջին մարդոց դրախտը:
Քաղաքակրթութեան առաջին քարն ընտանեկոն, յարկին հետքը
գործի, դարեր լի մանցնին, անձնագրահոյ թեան համար տուններ ի-
րարու կ'մօտենան, ցեղեր կ'կազմուին, և ինչպէս ամէն տեղ: Ա-
րարատայ մէն մի գիւղի, աւանի, գետաւի մէջ մարդիկ կ'բազմա-
նան, տանտէրներ, նահապետներ կ'ունենան, նոյնպէս յատուկ լե-
զու, բարբ, աւանդութիւն, որ սոեւ իրարու անհաղորդակ հա-
կամարտ են: Այսպիսի պայմաններու մէջ ընդհանուր բաժանաբ-
հայեւնէան ազգի գոյութիւնն ու ամբողջի մը դադափարն աշխար-
հապրապէս ու քաղաքականապէս անկարելի կ'լծուի և աւելի ճիշտ
է ըսել: Արարատայ գոյնը ինչպէս կ'ըսենք, Աստուծոյ ժողո-
ւո՛ւրդ, որ բազմաթիւ ցեղական կոստորակներ կ'ալարունակէ ցարդ,
պարզապէս ցոյց տալով համար Հայաստանի այն նահանգն ուր
ազգային կեանքն աւելի ծաղկեր և միս նահանգներուն վրայ
կերպով մը ներառելու էր ժամանակ մը, մինչև որ Ասորեստանի
և ապա Պարսկաստանի լծին ենթակ ընկնելով, իր համեմատա-
բար յետամնայ վիճակը զանդաջնելու միջոցներ ընդունել է դադ-
թականներու ու աշխարհակալներու ձեռք: Քրիստոսի թուական-
նին կ'մօտենանք և տակաւին Հայաստանի ընկնելուն և անոր իշ-
խաններն ապագայի համար գործ մ'ըրած, դէպ ի ազգային միու-
թիւն քայլ մ'առած չեն, մինչդեռ յոյները թէ և բաղմնայել և
սոեւ երկպառակ հայրենի աղատութեան դադափարը կ'տածեն,
անոր համար կ'իւրաքանչէր, Ասիոյ վրայ արդէն կ'ներգործեն զինու-
րու իմացականութեան ուժով, ու անկից ինչ որ թուէին, կրօն,
արուեստ, իմաստասիրութիւն, արիւնց մտաւորն երևակայութեան
և բնիկ հանճարով կ'մշակեն, կ'զարդացնեն: Ար նախնիք դուէն
կ'սպասեն մեղմն, և զայն չեն շարունակեր: Լեզուն իսկ, որ ազ-
գութեան հիմքն է մին կ'համարուի, անմշակ կ'մնայ: Բազդասա-
սկան բանասիրութիւնը կրնայ հաստատել թէ մեր հին բարբառը
պարօրինակ խառնուրդ մ'է զանազան գրայի լեզուներու և թէ
ինչպէս հնգիւնցին, մարը, պարսկը, յոյն և վերջերն արաբացին
իրենց մատենագրութեան ու քաղաքակրթութեան շնորհիւ ներ-
գործել են անոր վրայ, թէ և մի քանի հայկաբաններ զուրկ

պնդեն որ այն երկնասուր զուտ տրիտուր մ'է միայն հայոց շնորհ
հուած : Այս հայ գիտունները կ'ուզեն որ Բաքիլոնի խառնակու
թենէ ետք՝ Աստուած Հայի գիցապը կոչած և անոր միակ լե
զու մը ներշնչած լինի՝ լեզուներու մէջ ընտրեալը հայը, ինչպէս
ընտրեք է Աբրահամը զատ ժողովրդեան մը հայրը լինելուն :
Արդ՝ ընտրեալ լեզուն տառ չունէր առկայն, և Աբրահամեան աշ
խարհի անուս և անդրասէր վիճակին մէկ արացոյցն ալ այս է
որ հայք երկար դարեր՝ եթէ ոչ օտարաւոր բարբառներով, օտար
գրերով կ'տողէին իրենց հայախօս բարբառը : Մետրոպէն առաջ,
թէ և աղգային գիրն լուսաւոր արաբայի մը նախաշաղկն է :
Ինչպէս ամէն հին պատմական աղբ՝ հայն ալ ինչո՞ն չէ ունե
ցեր : Մինոս մը, Ջրագաշտ մը, Լիկորգոս մը, Սոլոն մը : Եթէ
պատմութիւնն այս մասին լուռ է կամ թերի, հին հայոց գիցա
բանական բեկորները կ'յայտնեն իրենց ծագումն և մեզ ֆաղդեա
ցոյց, Ասորեստանցոյց, Պարսից և Յունաց յատուածներուն կը
տանին, նոյնպէս կ'ընացուն մեր անջն զլիստորապէս եբրայական
և յունական գրականութեան մի քանի ընտիր և մի շատ անշահ
թարգմանութեամբ գործերը՝ երբոր Աբրահամեան ունեւորը կ'ծա
ղի : Բնիկ աղգային մատենագրութեան մասունքը չեն ասոնք, և
ինչպէս Մերովան, Իօմէր, նոյնպէս Ս. Գրիգոր աղբային ապա
ղայի վրայ չէին խորհեր : Երբոր հին մեհենական մատենանկր
կրակի ճարակ կ'տային : Իսկ աղգային հեղինակութեանց կարգէն
հազիւ կ'դառնուի հատ մ'որ կարենայ արդի քննադատական փորո
ցին դիմանալ : Երբեմն տանտիրական, անէպ հարկատու և երկար
ատեն նիւոն ու ստրուկ՝ հայն իր պահպանութեան փոխը գրու
թիւն, և կուտավարական ուրիշ և և չունէր վարձես, ան ալ անայն
վտանգի ժամանակ իր լեզուներուն անառիկ ստորեքնելնէ : Երբ
թագուն քարայրները քաշուիլ ապաւինիլ կ'աւագահաճուէր սղաւաղան
օտար բռնաւորի յանձնել, երբ մէկ կողմէն անպատակներ հայաս
տան կ'արշաւէին, աշխարհակալները զայն կ'աւերէին և նախարարի
ու կաթողիկոսի կոթնէր զայն կ'ախառակէին : Եւ Գարեթիւ մէջ
վայրկեան մը միայն հայրէհսկայ ազգ զմ'եզաւ կ'աւերէր : Ջրագաշտի
դէմ խաչը հանեց, երբ կ'ընական ազատութեան անկողնէն բը
նաշտպանեց և այս նահատակութեամբ անելի կենական ու բա
րոյական ոյժ յայտնեց, անելի աղգայնութեան արացոյցն զարգա
ցոյց, անելի արաբայի մը թէ և փնքը ինչ քարձը : Երբեք չեմ տես

քսակն իրը կ'կարծէ : Չմուրար Սուրան, վասն զի գոռող է, այլ
կ'պահանջէ հատուցանելու պայմանաւ : Կ'շրջի ամէն ժամ, մա-
նաւանդ լուսնկային ու մութին : Ուր որ գտար թէ ձայն մը, երգ
մը, խաղ մը, պար մը լսէ ու տեսնէ, ուր որ հանդէս ու դը-
սանք գտնէ՝ հոն է : Բարակի հոտառութիւնն ունի և վարացի ա-
խորժակը : Իր ցերեկը գիշերն է : Սուրան մարդկային ջգջիկ մ'է,
մութին կ'թուի ստեպ թայց լուսին կ'գիմէ և ընկած սեղը կ'աղ-
տառէ սոսկում պատճառելով : Առ հասարակ ցերեկներն ալ բանուկ
փողոցներ չյայտարարէ : Կ'սահի շիտակ կ'անցնի, պատուհաններն
ու սեմերը կ'համրէ և երբ շատ անգամ վարացիոյն մը ծայրը,
բարձի մը կարմրութն երեսը, կատուի մը դլուկը տեսնէ կ'բարե-
ւէ, կ'ծպտի կ'արծելով որ սիրասուն անձի մը կերպարանն է որ
լրեն անցուկարձին կ'սպասէ : Սուրան դո՛՛հ, ուրախ ու զուարթ
է . ոչ հոգ ունի, ոչ մտմոռոք . կենդանի ու շրջուն օրապիւր, ա-
մէն ծակ ու ծուկ կ'մտնէ . զիտէ թէ ո՞ր առունը խռով, ո՞ր
հաշտ է . թէ ո՞ր էրիկ կնկան մէջ կատու անցեր է, և ստեպ իր
միջնորդութիւնը կ'ընծայէ : Գիտէ թէ ո՞ր աղջիկը նշանածցու-
է, և ո՞ր պարն փեսացու կ'փնտռէ : Սուրանի համար ամէն լուր
նշոյն արժէքն ունի . ինչ որ լսէ, իմանայ, տեսնէ սուտ կամ ի-
րաւ . ճերմակ կամ սև, կ'հաւաքէ անխտիր ու կ'գրոշմէ մտքին մէջ
որ կերպ մը քառս է : Ամէն տե՛հի, հասակի, կարգի համար յա-
տուկ բառ մը, կատակ մը, զրոյց մը, առակ մ'ունի : Օրիորդին
սիրաւէպ մը, երիտասարդին որսորդութեան արկած մը, կնկան՝
անհաւատարմութեան օրինակ մը և մարդուն առևտրական կամ
քաւաքական լուր մը : Մտիկ ընողը կ'արծէ թէ Սուրան հմուտ-
ութեան ու գիտութեան կենդանի սլասիկեր մ'է, քանի որ մեծ մեծ
կ'չարդէ ամէն խնդրոյ վրայ և երբեմն հիւանդ պառաւներու ու-
ղաղը կ'շնորհէ և անոնց համակրութիւնը շահելու կ'նպնի, ա-
նոնց ձեռք իր բաղբի շինելու յուսալով : Ինչ շիտակ Պիտմարդի
բովն կ'զայ և տղայ աղջկ և կ'ցուշակէ ժողովրդոց ճակատապիւրն և
կ'ըսէ թէ ո՞ր աղջերը պիտի տարին և որոնք պիտի մեռնին :
Քայց տղայ մարդիկ ալ անոր խօսքը, թէ և անհէ՛լեթ, երբ
պատրամ կ'ընդունին ու կ'մեծարեն : Սուրան իր պղտիկ քաղաքին
մեծ մարդն է և խաւարին մէջ՝ առանց աշխատութեան փառաց
հասնելու ձամբան գտեր է :

Հայկ. Այսինքն մեր վիշտերը նորոգենք: Աշտահար և յուսահատ եմ, Արամ: Ամէն օր կ'մեռնիմ ծանր մահով և մարմնոյս վրայ մահաբեր հիւանդութեան մ'այլ և այլ նշանները կ'նշմարեմ: Գառնապէս կ'զգամ վիճակիս ծանրութիւնն և աղէտաբեր հարուածներ իմ անհարազատ սերունդիս կողմէ կ'ընդունիմ, գեղու դարման ընդունելու հեղ:

Արամ. Գիտեցի հեռուէն վսեմ ճակարկ վրայ կեցած սև մաշկն ու եկայ քեզ վշտակից լինելու, իբրև հարազատ զաւակդ, և Հայաստանի ճակատագրին վրայ ողբալու:

Հայկ. Եւ միթէ՞ն լալով կործանեցի Տէրաւեանը, միթէ ողբալով վանեցիր Պայապետը: Թող լան կանայք, անոնց լացը կրնայ քաջեր գլինել, բայց թող գործեն մարդիկ: Եւ մամբրալաւ:

Արամ. Ուր է հաստ բազուկդ, լայնակն աղեղը: Դժաոտալաւ:

Հայկ. Բազուկ ու աղեղ հին աշխարհի, հասապետական ղէներեր են, հիմակ նոր մարդիկ, նոր ղէներեր ունին ու կ'դուռան:

Արամ. Այդ իրաւացի դիտողութիւնդ կրնայ լուծել մեր անհամաձայնութիւնը, Բաջդ նահապետ: Բու հիմնած Հայաստանդ վշտահին էր: Նոր ղէնքով նորոգելու հարկը տեսայ որ առկո՜ւ վրոտոմնայ: Բու և իմ ժամանակի մէջ անհուն անջրպետ մը կար արդէն: Գո՞ւ քանի կ'հեռանայիր ժամանակի մթութեան մէջ այն քան թիշաղանց վերնադաւառները կ'ըրարանայիր, կիսատուած ներու մէջ ունէիր ամու մը — ուսկից ծերունի պատմարան մը քեզ իջեցուց միամտաբար: Եւ մեծ կերպարանդ իցարանական երևոյթ մը կ'ստանար: Ինչո՞ւ համար հայք ուրիշ լալլաց պէս անտուած մը չունենան իբրև հիմնադիր, և Արամաղլներու շնորհիւ հիմնուած տէրութիւններ չեն գաղիբ տէրութիւն լինելէ: Ոչ այնքան ամպոն ծակունքորքան ազդաց յարատեւութեան տալերքն արժանի են պատմական քննութեան: Գուհին էիլ իմ մօտ, Գլխիս գաղին և չէի կարող քու ղէնքով շարունակել ազդաւ չէն կործմ: Եւ ինչպէ՞նայր նահապետական սխալ կեանքը կարեւրէի քաջել լերան մը ատորոտն որ արշաւանաց ուղղաւ կանուխեանց մեծ արահետն էր, որո՞ւ սահմանները բնապէս սփառ ընդարձակէր, հայկական սերունդին ոյժ կամ տկարութիւն լերելով իր բնիկ ընտիր կամ վատ հանգամանաց համեմատ: Բնական ամբարշտակներ, զորո՞ւ անուանը ամբարշտը քաւակնն չէին բազալանելու Արարատը, զինունորական քանակնն ունարուես:

տական ցածր ալ պէտք էին։ Առաջինը դասը բայց արհեստ որ
միւս պայմանները կատարելու համար չեղան ժամանակին յարմար
մեղմէ գերազանց հագիններ։

Հայի իմ միտքս մեծ հզօր ընդարձակութեան մը հիմը
գնել չէր, այլ պարզ, անշուք անգի մը, որ իր սահմանափակ
շրջանին մէջ աճի ու զարգանայ մանաւանդ անկախութեան ու ա-
զատութեան մէջ և իր մեծագոյն փառքն այս մեծ բարիքը համա-
րի։ Արարատայ անուիկ սարերը, հարկու լեռները, շեղ կիրճե-
րը, արգաւանդ հովիտները, անպառաժուտ քարայրները կարող էին
օգնել այս նպատակին և անոյդ, և կորովի ու աննկուն ազգ մը
պատրաստել։ Դաշտային, առեւտրական, միջազգային, օտար
կեանք իմ ձեռնդ փոխեցին և դարէ դարդ նոր մոլոր
թիւներ անոր ծոցը անդրելով՝ այս ողորմելի ու անձանաչ վրձա-
կին բերին հասոյցին։

Արեւելե բոլորովին համամտ չեմք զի, Մեծի նահապետ
Ինչպէս որ Հայաստանի լեռներն իրենց թեւերը կ'ադեն դէպ ի
արեւելք, հիւսիս, հարաւ, անոյնպէս ընդարձակ արահետներ կը
բանան շրջակայ խոժոք ու աղցաց որ այն արահետներէն Արարա-
տայ ծոցը մտնեն, այնպէս որ ասիական ցեղերու մէջ տարադիւ-
թեան, յեղափոխութեան, դադթականութեան և տրտաւանի թեթե-
շարժում մ'անդամ կ'աւրժէր նաեւ բոլոր Հայաստանի ժողովուրդ-
ները։ Արեւելե թեւ մէն աշխարհակալ իր զորաց ղլխաւոր թեւան
ըրած էր հայոց աշխարհն ուր հետեւապէս ասպատակութիւն ու
աւերմունք անպարսպ էին։ Այսպէս արտաքին յարձակումներու
ենթակայ դատուող երկիր մը չէր կարող անխառն ու զոտ տրահել
իր նահապետական պարզութիւնն ու հայկական անկախութիւնը։
Եւ կարծեմ որ իմէ վայ երկիր մ'որ ժիր, չարքաշ ու պատերազ-
միկ բնակիչներու պէտք ունենայ իր սահմաններուն հետ մեկու-
թիւնը պաշտպանելու համար, այս է Արարատեան աշխարհը։

Աւստի կ'ցաւիմ, Աեհանձն նահապետ օգոր ճհիմաժ աշխարհի
տեղութեան պայմանները չունէր, իր ցեղերն համախումբ մարմն
մին մը կազմելով անպարտելի փանդնելու գիրքը չունէր, և իմ
բոլոր ձգտութիւնս այս աշխարհագրական թերութիւններն ուղղելու և
աւերութիւնը մինչև Ալիս և Մեքոս դետերը տարածելով անոր
բնական սահմաններ տարածելու գերեւ եղանակ։

Հայի, Երեսուն վարերու կեանք մը, թէ և ընդհատ քիչ կ'հա-

մարիս ազգի մը համար, Արամ: Հին ազգերէն որք կանգուն և իր հայրենի հողին կանգնած մնացած է: Հայկազունք մըն: Գրէ թէ ամէնքն ալ աւերակ ու փոշի թողլով անհետ եղած են: Բայց Հայաստանի հողն իր զաւակաց արեամբ շարունակ է: Բայց քանի քանի ժողովրդոց ալ զերեմանը չէ դարձած այն: Դէ յիշ

Արամ: Երկարատեւ այլ դաւիթահար քաղաքական կեանք մը կանգնէր հայաստան, ամէն օտար անպատկուծեան այս կայանը, ամէն աշխարհակալութեան այս արահետ:

Հայ. Եւ սակայն եթէ հայը կ'մնայ դեռ թէ և կ'հոսման, այդ տոկոսութիւնն իմ դործս է: Իմ նորակազմ ժողովրդեան կոտակած սկզբունքիս ազատասէր արգիւնքն է: Եթէ այս սկզբունքը մշակուէր, եթէ ուրիշ տեսակ քայքայիչ տարրեր հայոց մէջ մտնէին, այսօր իմ դահս Մասեաց վրայ կ'մնար կանգուն և արգի նորեւելի դահակները պատմութեան մէջ միայն անուն մը կը ձգէին: Եթէ երկրի մը բնական ու յարմար դիրքն անոր պահպանութեան կ'օգնեն՝ աւելի ևս կ'նպաստեն անոր բնակիչներուն ճարտարութիւնն ու արիւթիւնը: Ամենէ անսովի բերդը կրնայ անձնատուր լինիլ երբոր իր բերդապահները թողնու անպիկար են: Հիմակ կայ Հայաստան, այլ իր նոր կրօնը, բարքն ու բնակչութիւնը զինք բոլորովին այլայլեր են: Իր հին զվյառաւարները, ատրուշաններն ընկեր և անոնց տեղ եկեղեցիներ երևան եկեր են, քուրմերուն տեղ նորատեսիլ մոզեր ամէն կողմ տարածուեր են, անշէջ կրակին տեղ խուռնիկը կ'վառին, և որ մեծն է, ամէն կապանի, սարի ու կիրճի վրայ ամբոյցներ շինելու տեղ ծովութեան ապաստաններ, վանատուններ կանգնել են: Ի հարկէ կրօնական յեղափոխութեան քաղաքականը պիտի հետեւէր և Հայկազունք ճակատադիրն ու իմ դրած նպատակս սիտի փոխուէր, փոփոխութիւնն որ չէ թէ, ինչպէս կ'պնդես, աշխարհագրական անյարմարութեան արգիւնք է այլ բարոյական նոր դրութեան:

Արամ: Բայց միթէ կրօնն ալ աշխարհիս մէջ փոփոխութեան ենթակայ չէ. միթէ հին աշխարհը նորին մէջ կրնայ ապրիլ:

Հայ. Ոչ, բայց նոր աշխարհ մտնել բաւական չէ. պէտք է նոր զենքով, նոր ուղով, նոր հանճարով վարուիլ և ատկէ զատ ամէն ժողովուրդ նոյն կերպով չկրնար ապրիլ, մի և նոյն սնունդը չկրնար տանիլ: Եթէ այս զգուշութիւնը զանց ընէ կ'հիւանդանայ, ինչպէս Հայկազունք, որ ոչ միայն Հայաստանը մոռցան

այլև Արմենիոս և Տիմոթէոս չարաչար կ'տառապին : Վասն զի ազգ մ'անպատիժ չմնար երբ իր բնական հանգամանքը, իր ազգայնութեան պայմանները բոլորովին կ'մերկանայ և իր բնութեան հակառակ սկզբունքներ կ'ընդունի :

Արաբ. Բայց ինչէին այդ պայմանները : Նախնական ժողովրդոց բնաւորութիւնն ու բարքն իրարմէ շատ չեն տարբերիր : Երբ Արարատայ նահապետն եղայ՝ հայկազունք միայն անուամբ կ'որոշուէին վայրենի, աւարաւու, ըմբոստ ու թափառական ցեղերէ, որ Տիւսիսէն ու հարաւէն Հայաստան մտնելով՝ բնիկ ժողովրդոց հետ խառնուէր էին : Հետ մեծ դժուարութեամբ յաջողեցայ մնալուն զօրաբանակ մը կազմել և՛ օտար հրոսակներ վանելով՝ ցիր ու ցան հայկազն ցեղերու մէջ զինուորական կապ ու կառավարութիւն հաստատել : Իմ օրովս որչափ քաղաք ու աւան նոյնչափ տանտէր ու բռնապետ, սովորութիւն, բարբառ կային, ու Հայաստան մի շատ դարերէ ետք՝ առջի անոսոյ վիճակի մէջ մնացեր էր : Բայց իմ դրած կարգ ու կանոնս յարատեւ չմնաց, և ինչպէս դու նոյնպէս ես մեր ժողովրդեան յատուկ ուղղութիւն մը չկրնալով տալ, թոյլ տուինք որ Հայաստանի մէջ անգամ օտարանայ և ամէն ազգաւոր օտարոտի ազդեցութեանց առջև դուրս ծնէ : Այսպէս աշխարհագրական պահանջողական դիրք մը պահելու անկարելիութիւնը ցոյց տալէն ետեւ՝ կրնամ հաստատել թէ հայք քաջապետ ալանդօր դտնուեցան ազգայնութեան հանգամանքը զարդացնել և օրէ օր : տարուէ տարի որոշնպատակի դիմելով՝ շրջակայ վայրագ ցեղերու վրայ քաղաքական ու բարոյական յարատեւ գերիշխանութիւն մը ստանալ : Եթէ դու, մեծդ զիւցազն, Տիմոթէոս հալածեան ես մարմինը շինեցի, բայց այդ մարմինը զրեթէ անկենդան կ'մնար կամ լուսնոտի պէս կ'շարժէր : Այն ցեղական հանգամանք, ոչ սովորոյթ, ոչ օրէնք և ոչ որ և է հիմնարկութիւն չտուին անոր որոշ կերպարան մը, անխոտոր ուղղութիւն մը : Ուստի Արարատեան ժողովուրդը ժամանակի փոփոխութեանց խաղալիք լինելու սահմանուած էր նման կաղնիէ փրթած չոր տեւրէի մ'որ հովազար կ'թաւալի մինչև որ փշուրի . . . :

Հայկ. Իրաւ է որ պատմութիւնը կ'հաստատէ ըսածդ :

Արաբ. Հայկական մարմնոյն վրայ երեք զլխաւոր վէրք կայ : Այս վէրքը թերեւս բուժին բայց մարմինը սխտի լուծուի, ուրիշ ձև ու կերպարան սխտի առնուն :

ՆԱՐ ԲԱՆԵՐԱԲՈՒԹԻՒՆ ՄԵ

Մեծատառուկա խաչատուր աղա Յ. Գաբրիելյան իր խորհուրդը Գեորգի Առաջնորդին կ'հաղորդէ և հաւանութիւն կ'իյնգրէ : Գեորգի Առաջնորդը սիրով կ'ընդունի այդ ազգայնական առաջարկութիւնը՝ կ'իյնգրէ Բարեբարին բարեպաշտական եռանդը, և կ'իյնգրէ որ աղայսին ժողովին զիր մը զրէ օրինաւորութեան համար : Աւանսիկ զորոյն օրինակի :

[illegible]

տինք կ'տեղան : Չունինք յԵւրոպա թերթ մ'որ օտար լեզուով այդ-
 զըսարտութիւնները ջրէ, չունինք ազգու և խօսքի տէր մարդ մը
 որ պատահած չարեաց դեղ ու դարման փնտռէ : Ա. Պատրիարքն
 յաւիտենական Բաբելէի սահմանէն դուրս չեներ, առաջնորդներն
 երեմիական կամ լալոնական ճառերէ, հայ լրագիրները բռնա-
 զբօսիկ լուծենէ, իսկ անհատներն եսականութենէ կամ անար-
 դիւն արդահատութենէ : Արեմն ո՞վ պիտի ներկայէ մեղի սրտե-
 րազմի աութիւ Հայաստանի կրած ազէտքն ու պատահած եղեռնե-
 րը : Միթէ հնար մը չի՞նք : Եթէ ազգային պատրիարքարանն իշ-
 խանութիւն մ'ունի, եթէ ազգային Ընդհանուր ժողովն հեղինա-
 կութիւն մը կ'վայելէ, այդ իշխանութիւնն ենք պիտի դնե՞մք
 արդեօք : Արջին պատաստանին օրը, պատրիարքարանին չորս
 պատերուն մէջ լինէ Պոստ-Գափոսի եկեղեցոյ բեմին վրայ : Սա-
 կայն հիմակ ոչ ճառելու և ոչ օրէնսդրելու ատենէ, հիմակ տե-
 ղեկանալու, զործելու և ծանր տառապանայ առաջն տունը
 ժամ է : Մեր Ա. Պատրիարքն և Ընդհանուր ժողովը ճիշտ այն
 մարդուն ընթացքն ունին որ մեռելի տան մէջ գոյութեան և չգո-
 յութեան վրայ ատենախօսելու կ'ենէ : Օտար ազգեր, օտար
 թերթեր, որ Հայաստանի մէջ մղուած պատերազմէն անմիջական
 շահ և օգուտ չունին, թղթակիցներ կ'զրկեն ու տեղեկութիւններ
 կ'քաղեն, մեր սուրբ կ'մանեն ու անցած դարձածը կ'զրկեն ու
 գտեղադրեն, ամէն վտանգ, մինչև անգամ մահ աչք առնելով,
 կրակի, վառօղի, գիւղերու ու ավերակներու մէջէն անցնելով,
 և մենք որ նոյն հայրենեաց մէջ կ'բնակինք, մենք որ նոյն տան
 սուռնորներն ենք, օտարին կ'հարցրենք թէ ինչ վայ չկայ մեր
 բնիկ երկրին, մեր տան մէջ : Իրաւունք չունէ՞ր ըսելու, բարե-
 կամ, որ մեր այս դիրքը ծիծաղելի է յիմարներու դիրքէ : Ե-
 թէ հայ անհատներ ու խմբագիրներ, որ իրենց չքաւորութեամբը
 կ'վայելն, միջոցներ չունին հաղորդակցիլ և ճշգրիտ ու մանրա-
 մասն լուրեր առնելով հրատարակել, գէթ ազգային Պատրիարքա-
 րանը կարող է զործակալներ հանել այն կողմերը, և մինչև ան-
 գամ պատերազմի դաշտը, և սէտք եղած տեղեկութիւններն ստա-
 նալով, ըստ այնմ շարժիլ Բ. Գրան մօտ՝ որ սոյն նշահաս այս
 քեանակ խնդիրներով պարտաւերու ժամանակ չունի : Ինչ կ'ընեն
 մեր մայրաքաղաքին դատարկապորտ եկեղեցականները, ինչէ ասո-
 րաններու, պարտեզներու երեկոյթներու, մինչև իսկ սրճարան-
 ներու մէջ իրենց պաշտօնը, մինչդեռ իրենց հօտը, ժողովուրդը
 կ'տառապի դաւանները, և ճար, շունչ, հոգի չունի դէթ իրցա-
 ւը յայտնելու : Թեղ, թող երթան այս փափկամուս եկեղեցական-
 ները Հայաստան, թեղ քննեն, հասկընան, դրեն, դարման տա-
 յին ու առաջարկեն և ի հարկին թեղ մեռնին իրենց հօտին հա-

մար : Զարմանալին այս է որ տեղ տեղ հայտնակ զիւեր ու
տուներ : վանօրէք ու քաղաքներ անսէր ու անպաշտպան մնացած
ենք և մարդիկ իրենց կիներն ու զնակները ձգած օտարութեան
մէջ կ'դեգերին , վաճառարէն մարդիկ վանքն ու ուղիւսը
ձգած ձուկ որսալու կ'ընդունին Պոսփորի եզերքը : Եւ այն մարդիկ
ընտանեւէր , արիւնքաւոր , կ'ուզուին , այն կրօնաւորներն , գերա-
շնորհ , անձնուէր , արքայի տուն կ'ուզուին : Մայրի տի-
պաւնորդներու ներքեւ , մենք կ'ընտանեւեանք որ դեռ Հայաստանի
մէջ տուն կայ , հայ ու հոգի կայ : մայրաքաղաքը իր անհրաժեշտ
Ազգային Պատրիարքարանն ու միայն ազգին ու պատմութեան
այլ և տէրութեան մեծ ծառայութիւն մ'ընտանիւնի եթէ իրօնա-
կան ու աշխարհական գործակալներ ուղարկէ Հայաստանի մանա-
ւանդ այն կողմերն որ սաստիկ յիտաւալի ժողովուրդ պատերազ-
մի և քիւրտերու երեսէն , որպէս զի ամէն բան քննեն , դիտեն ,
տեղեկագրեն և ի հարկին վերահաս աղետից համար օղորութիւն
խնդրեն : Եւ վառահեղ եթէ Ս. Պատրիարքն առաջարկէ Բ.
Գուռն չմերժեր այսպիսի քննութեան դործ մ'որ իր քաղաքի մի
օրուաներն ունի : Ամանանք որ դաւաճաց մի քանի առաջնորդ-
ներուն գրուած է ի պաշտօնէ որ Պաշտօնի տէր Աշակերտի
կողմերը պատահած ժողովի գէտերը քննեն , և հասկնան թէ
որչափ կեանք , ստացուածք ջնջուէր , որչափ մարդիկ զաղթե-
րն : Սակայն այս բաւական չէ : Այդպիսի քննութիւն մը միա-
կողմանի կ'ընեն միշտ : Արդէն տեսանք վանայ հրդեհի քննու-
թեան արդիւնքը : Թերեւս Վեճարգոյ Աղաքեկեան Մարկոսէֆն
տին , որ ճշմարտութիւնն ու ազգը սիրող և բարձր խորհուրդնե-
րու աւեր մարդ է , կ'ըսեն , եթէ ոչ հասարակութեան , Բ. Գուռն
ու ազգային Պատրիարքարանի հաղորդեց այս աղէտալի դէպքին
և Հայաստանի վիճակին վրայ ճշգրիտ անդեկութիւններ և ժողո-
վուրդը թշուառութենէ ազատելու միջոցներ ուղարկաներ : Բայց
տարակոյս չ'իլայ որ գէտի վանքը քաղաքապետութեան և պաշտօ-
նավարութեանը մանր պարագաներն և իր խորհուրդի երեսէն թիմի
քանին նոր Աւարայի Ծղի մը մէջ պարմական ձեռք թէն թիմի
ապագայ սերունդին աւանդելու պիտի բարեհաճի : Եթող Պ. Զ. Մարկոս-
էֆէն տին և իրեն պէսները , եթէ կան , ձգեն խորհին , քննեն
սրաւարտուն մեր թողութեան համար , վասն զի անոնք ամբողջ
վերաշինելու համար ծնած կորուստի մը հետեւեալ կ'ընեն ,
բայց թողութիւններ ալ , որոց մասին ու տեսողական զօրութիւնը ,
խմբին պէս , որոք միւրի ներկայի մ'անձուկ սահմանին անդին
չանցնին , թողաւոր ալ կ'ըսեն , ինչ որ կարող են ընեն անմիջա-
կան ցաւեր բուժելու համար : Միայն այդ ցաւերուն պատճառը ,
քննութիւնը , արտաքին դիտալ կարեւոր է և ահա այս նպատակաւ

[illegible]

Լէօ իմ Ասիոն ծխողի մը սերը.	Թրդ. Գ. Կ. Տիպերեան	1. 40
Լէօն Լէօնի.	» Գ. Մսերեան	2. 10
Լուի ժիշկ.	» Ս. Միրզայեան	2. 10
Լուրբէցիա Պործիա:	» Տ. Յ. Տէտեան	85
Խորհրդատու կղզի, 3 հոգոր.	» Մ. Մամուրեան	6.
Կրացիէլա.	» Օր. Ս. Կ. Է.	1. 75
Հաղար ու մէկ գիշերներ, 6 հոգոր.	» Մ. Մամուրեան	16.
Հայկական նամակների. Դրեց Վալթր.		2. 65
Հասկաքաղ աղջիկը, Բ. տիպ. Թրդ. Հ. Յ. Տէտեան		20
Հեզարան Գառնեբաղարդ. Գ. տիպ.		30
Հետվինի երգումը. Թրդ. Գ. Մսերեան		85
Հռոմայ արարողունք		20
Հերմակ վարդը. Թրդ. Ե. Մ. Ս.		1. 40
Հօստրնի Հասաէլաս. » Ն. Կ. Տէտեան		1. 40
Մամիլտ, 4 հոգոր. » Գ. Չիլինկերեան		13. 75
Մահ Պարէտի. Դրեաց Գ. Պատկանեան		1. 75
Մանկտիր. Թրդ. Մ. Մամուրեան		2.
Մանր վեսերու դասեր մանր սղոց համար. Զաղուած ի Մ. Մամուրեանէ		1. 50
Մանս Լիսթ. Թրդ. Գ. Չիլինկերեան		2. 10
Մարդ. » Գ. Պուլլի		45
Մարիօն Տելյօրմի խոստովանանքը, 4 հոգոր. » Գ. Չիլինկերեան		8.
Միրզայ էւ Աննայ. Դրեաց Ո. Գ. Բարխուարեանց		1. 75
Միրթո-Մեդաս, Սանօ էւ Քօլէն, Հերմակ ու Սել. Թրդ. Մ. Մամուրեան		58
Մուխմասար «Բրիանոնէական վարդապետութիւն		50
Մօնթէ—Քրիստոյ Կուն, Պատկերագրող. 6 հոգոր. Բ. տիպ. Թրդ.		
Տ. Յ. Տէտեան		16.
Նասրէտօն Խօնա, Բ. տիպ. Թրդ. Հ. Յ. Տէտեան		35
Նարեկ. Խաչըրագեր էւ պատկերագրող, Բ. տիպ.		3. 50
» » » » » տիպերօծ		5
Նոր—Տամ Բարիզի, 3 հոգոր. Թրդ. Մ. Կուսարեան		7. 75
Ռմայր գրասիրեան. Աշխատասիրեաց Ն. Կ. Տէտեան		1. 40
Պարոյր իմ Առումն Նիւտի. Դրեաց Գ. Պատկանեան		1.
Պ. տը Պամօր, 2 հոգոր. Թրդ. Գ. Չիլինկերեան		3.
Պրալօն դերկումս. 12 հոգոր. » Մ. Մամուրեան		24. 80
Ռաֆայէլ. » Գ. Չիլինկերեան		2. 60
Սարփը մէմուռն Ֆեննը անձնաւոր, Տոմարականութիւն գործնական		
Տաշինքէն Լեզուա էւ Հայերէն տառերով. Ե. հոգոր.		3. 50
Յօրինեաց Գ. Երևոյնեան		5.
Սէրը բժիշկ է. Թրդ. Տ. Յ. Տէտեան		55
Սօն Ապէնտէրնօն սէր կիւղէշի օյն Գուրգում. Թրդ. Գ. Չիլինկերեան		85
Վալերիա էւ Լը Պարսլուիէ. Թրդ. Տ. Յ. Գաբաշաշեան		70
Վերմէր. » Մ. Մամուրեան		1. 75
Տոմարականութիւն գործնական, Բ. տիպ. Աշխատ. Ն. Գ. Կուսարեան		5.
Տօրա, Սերայն վէպ մը. Յօրինեաց Ն. Միրզա		3. 70
Փարիզն յԱմերիկա, 2 հոգոր. Թրդ. Գ. Մսերեան		4.
Քանթերին Հօնարտ, Թաարերգութիւն. » Տ. Յ. Տէտեան		1. 40
Քերականութիւն Հայերէն լեզուի. Աշխատասիրեաց Տ. Յ. Տէտեան		2. 85
Քան տարի ետք, 4 հոգոր. Թրդ. Մ. Մամուրեան		10.
Օսմանեան պատմութիւն. Աշխատասիրութեամբ Եղբարց Տէտեան		2. 60
Օրիորդ Լարէնձինի. Թրդ. Գ. Չիլինկերեան		3. 15
Քլավի. » Գ. Մսերեան		1. 40

Ամենար ամսնկ կամ Տրար
Հնարունուիր:

Г. Н. РѢШ. 4. 5. 6.

Բաժանորդ գրուիչ ուզողը
կրնայ դիմել

ደካማነት
የጊዜያዊ ስቴሌቲክ

4. 10 1/2

Մեծ. Ս. Ղ. Լ ԵԱԶՄԱՃԵԱՆ
դրամաճառ (Եկեղի հասի Կողմ, Մեծ 8)

[illegible]

ՄԷՃ. ԽՈՍՐՈՎ ԷՍԿԻՃԵԱՆ

6 p 10 11 12 13 14 15

Արժ. ՄԵԼՔՈՆ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

U. 7 f + m m n r p l m

ՄԷԺ. ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՇԵՐԻՏՃԵԱՆ

ሆኑ ሲሆኑ ሲሆኑ

ՄԷԺ. Յ. Յ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

O. O. Oyaguimian Esqre
Manchester

ԿԱՐԵԻՈՐ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

Այսօրուրն է և այսուհետև տալիս վերաբերեալ ամէն հաղորդա-
կցութիւնք և թղթակցութիւնք պէտք է ուղղուին առ Տեմեան Եղ-
բարս , 96 Բէշխտէ ճատոնսի կամ 67 Պղտիկ վանդի խան :

Ջ. Մուսիկյան, 6/18 ապրիլ 1877:

ԳՐԻՉ ԵՒ ՍՈՒՐ

ԾԳ

Առ 2 անգ Գործարեւելիք

31 հոկտեմբեր 1877

Գիտեմ թէ կ'ատէք աշխարհաբարն, և սուելի կ'ատէք ընտրողան կան աշխարհաբարն, զի կրտեսնէք թէ սա եկած է բառնալ գրաբարի խնամակալութիւնն անդի լեզուին վրայ, որ այ երեկայ չէ։ Երբ ընտրողական աշխարհաբարն ծնաւ, դուշակեցիք թէ իւր կեանք պիտի նմանէր մի օղակալի, որ կը նուազի վաղանցիկ, այլ նա ապրեցաւ, և բիւր գրութեան բովորութեց զբական ասպարէզն։

Այժմ տարբեր դադարաբար ունիք իւր վրայ։ Կրտստողանիք թէ նա յարմար է արձակի, այլ ոտանաւորի անյարմար կը հաշակէք զայն։ Ուստի, պարտ կը համարիմ ինչ շօշափելի փաստեր հանել այդ առարկի դէմ։

Պատիւ ունիմ ներկայացուիմ ձեզ չորս երգեր, դպրոցական և ազգային։ Առաջինն 1871 յուլիս 18ին գրուած է, երկրորդն հոկտեմբեր 9ին, երրորդն 1872 մայիս 16ին տպուած է, և չորրորդն նոյեմբեր 24ին յօրինուած։ Այսօր ընտրողական աշխարհաբարի կը թարգմանեմ զայն։

Մի երաժիշտ դասատու, Պ. Տ. Բէրէստէճեան, Օսմանեան ոստանին մէջ ծառայած է այս տաղեր իւր սիրուն եղանակով։ Կը հրատարակեմ զայն, ոչ իբր կրական գործեր, այլ իբր լեզուի փորձեր։

Գործարեւելիք ԳՐԻՉ ԵՒ ՍՈՒՐ
Եւ ընկերներ իրարմով լսուած զնա զայն
Եւ ընկերներ իրարմով լսուած զնա զայն
Սոյն դափնիէ հեց պրտակներ
Որք պրտուղ են մեր բիրտեր
Եւ մեր գաժան ըսկումների։

Մի օր մեք ալ պիտի նախիր։
Սիրտ լի ազնիւ հըրպրներով պաշտիմ զեմ
Բոց տնչերով պիտի վառուիմք, չ ապրի իր
Եւ օրորուիմք երազներով զայն
Յայնժամ պիտի պաշտեմք բարին
Եւ ճակատիմք դէմ չարերին։

Աղքատին դործ, մանուկին լոյս
Պիտի բաշխեմք ըստ մեր կարի .
Մեք անմեղին պիտի տամք յոյս ,
Եւ ցունց զաշին բռնաւորի :
Երբ մարդկութիւն հրամայէ մեզ ,
Նըմա արիւն մեր ողջակէզ . . . :

Օ՛հ , մեք յայնժամ պըստի անմահ
Պիտի առնուեմք մեզ տըրիտուր .
Երբ հըրաւէր կարդայ մեզ մահ ,
Յոյց տալով մեզ մի փոս տըխուր ,
Անմահութիւնըն մեր հոգի
Պիտի փոխէ անշէջ աստղի :

ԱՌ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Եւ զի ոսում վառեց իւր ջահ ,
Մայր Հայաստան , դու դերագահ
Պիտի կանդնիս , և յոյսն աստղէ
Քեզ արտախոյր պիտի հիսէ :

Օրհնեալ բեմերէդ
Հոգեզ Ներսէսներ
Եւ շիրիմներդ
Արի Տրդատներ
Պիտէնեն յաւէտ :

Երեակ աջերըն հըրաղէն ,
Որք կը ծածկեն արևն ի քէն
Պառփ ցոյց տալով սուրբ Ճակատիդ ,
Պիտի լինին կոխան ոտքիդ :

Պիտ'առնու խորախոյս
Գերին դառնաղէտ .
Զի ուր ծաղի լոյս ,
Այլըն փրկաւետ
Այլ սիւնէ նոր յոյս :

Մ'ն , բարձրացու ճակատըդ սէդ ,
Քաշէ սուսերըդ ասորաշէկ .
Ազատ դըրօշ դու ի բըւին ,
Ներկայացի՛ր բռնաւորին :

Ո՛ մայր պաշտելի,
Խորէ՛ք շղթայ.
Օրհնեալ թող լինի
Սուրն արինլուայ,
Փրկարար դործի:

ԶԱՐԹԵՑԷՔ

Հայեր, մինչև երբ արտասուեմք,
Յիշեմք անցեալըն և հեծեմք.
Կանացի է ողբալ, կոծել.
Մեզ անկէ՛ք բիրտ, արին թափել:
 Կ'ուզեմք փրկութիւն.
— Սիրեմք զիտութիւն,
 Սիրեմք միութիւն
 Եւ ազատութիւն,
 Սիրեմք հայութիւն,
 Սահմանադրութիւն:

Միթէ՛ ողբով մեր աւերներ
Կրնան կանգնիլ, լալնա Հայեր.
Արի լինիմք, գործեմք փութով,
Լոյս ծաւալեմք ջերմ եռանդով:
 Կ'ուզեմք փրկութիւն.
— Սիրեմք զիտութիւն,
 Սիրեմք միութիւն
 Եւ ազատութիւն,
 Սիրեմք հայութիւն,
 Սահմանադրութիւն:

Թող մեր աչքեր հուր արձակեն
Եւ ճիշ թռչի հայ կուրծքերէն.
Մեր երակներ թող ոչ արին,
Այլ բոց հոսեն, խանդ և աւին:
 Կ'ուզեմք փրկութիւն.
— Սիրեմք զիտութիւն,
 Սիրեմք միութիւն
 Եւ ազատութիւն,
 Սիրեմք հայութիւն,
 Սահմանադրութիւն:

Անցան, անցան սուղի դարեր,
Մեզ կը ժպտին յոյս, լոյս և սէր.
Հնչ առիւծներ, զարթեցէք դուք,
Բարձր Հայքէ մինչև Կորդուք:

Կ'ուզեմք փրկութիւն,
— Սիրեմք զիտութիւն,
Սիրեմք Թմբուկութիւն
Եւ աղատութիւն,
Սիրեմք հայութիւն,
Սահմանադրութիւն:

ՕՏԱՐՆ ԵՒ ՀԱՅՆ

Հայրենիքդ մոռցիր, կ'ասեն օտարներ.
Անիծեալ է. լոկ փուշ ունի և աւեր,
Մեր հող դրախտ, ջուր օշարակ, օդ մաղր է,
Եկ, ո՞ր պանդխտ, սիրտդ նոցա նուիրէ:
— Թէև ամուլ, ամայի
Լինի երկիրս հայրենի,
Ես կը պաշտեմ Հայաստան,
Ապրի՛ հողիս Հայաստան:

Տես, օտարի որդին չ'ունի սիրտ, կ'որով
Եւ կը մաշին իւր ոսկրներ ախտերով:
Քաջեր մեր հող կը բընակին, լեռն արծիւ,
Անտառն առիւծ, գաշտերն արիւններ անթիւ:
— Թէև ամուլ, ամայի
Լինի երկիրս հայրենի,
Ես կը պաշտեմ Հայաստան,
Ապրի՛ կարիճն Հայաստան:

Թող Մասիսի առջև լըռէ պատմութիւն.
Թող Թիեզերք մոռնայ Հայի մեծութիւն.
Ես չ'ուրանամ սլափ երկիրս աննրման,
Մինչև կանդնի աղատ աթոռ Հայկազնեան:
— Թէև ամուլ, ամայի
Լինի երկիրս հայրենի,
Ես կը պաշտեմ Հայաստան.
Ապրի՛ անմահն Հայաստան:

ԹԴԹԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մեծ արգոյ . Նաբեկամ :

Ներկայիս միակ ուշագրութիւն գրառող խնդիրն անշուշտ պատերազմն է, մարդկութեան այդ արհաւիրքը՝ որոյ ներքեւ ամենէն անելի մեր ազգը կը ճնշուի, առանց զէթ մասնակցել կարեւոր, առանց համըմտակելու զէթ իւր ինչքն ու կեանքը պաշտպանել։ Յայտնի է թէ՛ դերմանական լրագրութիւնը խիստ շատ զբաղած է պատերազմի լուրերով, բայց իմնպատակէս բոլորովին հեռու է դերմանական լրագրութենէ պատերազմին վրայ քաղաքական երեւոյթները ընելով ձեզ հաղորդելու, զի գորա մասին դուք ալ անշուշտ բաղմամբ ազդելուներ ունիք։ Արդէն տեղւոյս քաղաքական թանգարանը հարիւրի չափ լրագիրներ, հանդէսներ, պատկերազարդ շաբաթաթերթեր և մասնագիտական հանդէսներ կը պարուհակէ, ուր ես ամեն օր կը յաճախեմ՝ որ լուրեր տտանալու։ Թողլով հանապազօրեայ լրագիրները, որոնք բացի պատերազմական լուրերից նաև Տաճկաստանի վրայ բաղմամբ և բաղմազան յօդուածներով լիքն են, գրեթէ չկայ մի ուրիշ լրագիր, շաբաթաթերթ, պատկերազարդ հանդէս որ իւր ամեն մի թուում հաճախ տանի վրայ որ և է մի յօդուած կամ նոյա կեանքէն առնուած մի պատկեր չհրատարակէ։ Առ քեզ օրինակ համբաւաւոր Kolnische Zeitungը, որոյ Կ. Պօլսի թղթակիցը շարունակ գրում է նոյն տեղի գանձային, առևտրական, բնակարան, բնտանական և այլ հասարակական խնդիրների վրայ, մանրամասն նկարագրութիւն րամազանի, ծովապահութեան, պայրամի հանդէսներուն, սոցա պատմական ծագման, նշանակութեան և ժողովրդեան վրայ ունեցած ազդեցութեան վրայ, ուրբաթօրեայ-արքայական սէլամըդի, րամազանի վերբերում Սուլթանի մի նոր կին առնելուն կամ բաղլաւորելուն վրայ, հասարակաց սրճարաններու, հրապարակներու, կարծեաց յառաջագիմութեան և մի և նոյն ժամանակ թերուութեանց ու քէլայէք կոչուած հրէշներու սխրագործութեանց և այլն և այլն, և բաղմամբ և նիւթոց վրայ, որոնք եթէ բոլորն

ալ ստոյգ են և հաւատարիմ, կարելի է և այս տեղից առանց Պօլիսը տեսած լինելու երեակայել և ըմբռնել զայն: Նոյն լրագրի մի ուրիշ լիզմակցութիւն «Բի տիկնոջ օրագրութենէն» վերնադրով Բերայից դրում է դարձեալ թէ ինչ ինչ Եւրոպէիներ են գործում թէ պալատումը, թէ պատերազմական դաշտի վրայ և թէ հասարակաց գործոց ու պաշտօնէութեան փոփոխութեանց մէջ, թէ ինչպէս ինքն պաշտօնազուրկ Մահմետ Ալի փաշային (որ ծագմամբ Գերմանացի և Գերմաներէնը գիւ շատ լաւ խօսում է) հետ դիպուածով ծանօթանում է, մեծ ընդունելութիւն գտնում և իւր տանն այցելութիւններ անելով, ծանօթանում նաև մի Հայ էֆէնտու հետ՝ որոյ պաշտօնն է խօսքի չխառնուիլ և շատ շատ «Էմվէտ էֆէնտիմ» ըսելով մէկ կամ միւս թուրք մարդու հակակարծիք դնուելու քաջութիւնը չունենալ: Առ քեզ դարձեալ «Նոր ազատ Մամուլ» անուն Վիեննայի համբաւօր լրագիրը որ իւր որոտախօս լեզուով գուռագողում հանելով կը հայհայէ և կը պարտաւ Ռուսերն իրեն անիրաւ և յափշտակիչ, պաշտպանելով մի և նոյն ժամանակ Թուրքերին: Սա բաց ի պատերազմական լուրերից ընդարձակ լիզմակցութիւն ունի Տաճկաստանի, Սերալիայ և այլ Օսմանեան աւատական երկիրներէն, ուր մանաւանդ ուսմանական ազգի աղատ վարչութեան անարժան և անկարող լինելուն վրայ մի աստիճան ընդարձակ շարքերով յօդուածներ էր տպում: Դարձեալ Բերլինի Norddeutsche allg. Zeitung լրագիրը որ գրեթէ ամեն օր Մակիդոնիոյ և Բալքանիոյ կողմերէն աւարաւորութեանց, ասպատակութեանց և այլ պաշար-պօղոցական և զէյպէքական հարստահարութեանց սոսկալի նկարագրութիւններով լի է: Ահա դարձեալ «Արասահման» անուն խոհուն և հմուտից չաբաթաթերթը՝ որ «Իսլամ» «Օսմանեան վարչութիւն» «Ընկերական վիճակ» «Բարոյականութիւն և Հարէմ» և այլն, և այլն վերնագիրներով յօդուածներու մէջ ուսումնական տեսութեամբ կը քննադատէ Տաճկաստանի և իւր զանազան ազգայ վիճակը, նորա կործանման մօտիկնալը, և մէկ խօսքով այն եղրակացութեանց հասնիլը թէ Տաճիկն անկարող է քաղաքակրթութելու: Սոյն թերթի խմբագիր Ֆ. Փօտ Հէլլվալդ, որ համբաւաւոր և բազմահմուտ զրազէտ մէկ, վերջերս մի Բրէշ-ը հրատարակած է «Իսլամ» անունով, ուր ութ զանազան յօդուածներու մէջ իւր առաջադրութիւնը, թէ Տաճիկը քաղաքակրթութելու անկարող է, կ'ուզէ ա-

սպայուցանել։ Ես այդ դործին վրայ քննադատութիւններ միայն
կարգացի, երբ տեստրալին ստանամ և կարգամ, նորա պարունա-
կութեան մասին ևս պիտի խօսիմ ձեզ։ Միայն այսչափն ստոյգ է
որ սոյն «Արտասահման» լրագրումցարդ Տաճկաստանի վրայ կար-
գացած յօդուածներէս կրնամ եղբայրակել որ Հելլլադ նախ առանց
կրից և կուսակցական ուղոյ դրումէ և երկրորդ հմուտ, հեռա-
տես և ուղիղ դատողութիւններ ունի։ Վերջապէս պարբերական
հրատարակութիւններն այժմ մի քառս գարձած են, այնպէս որ
անոնք կարգացող մի Եւրոպացի չպիտի կարող լինի որոշել թէ
Տաճկաց թէ ոչ Ռուսաց համակրի, քանի որ մէկ կողմէն, բաց ի
հարստահարութեանց սոսկալի նկարագրութեան, ուրիշ հակասաճ-
կական յօդուածներ կարգաւորվ մարդ տեսնումէ որ զոնդը Թուրք
և իսլամ բաւերն իրենց ամբողջ պարունակութեամբ հանուր
մարդկութեան նախատինք և հայհոյանք է համարում և նոցա Եւ-
րոպայէն վնասելը մի դիւցազնական և առաքինական դործ, յայտ-
նի է թէ այս մարդկութեան բարեկամները Թուրքը միայն Եւրո-
պայէն դուրս հանելով Ասիա են զրկում որ իրենց
սխառդործութիւններով խեղճ Հայաստանը ծաղկեցրեն . . . : Իսկ
միւս կողմէն՝ Տաճկաց բարեկամներն աշխատում են այդ բոլորը
զրպարտութիւն համարիլ և ապացուցանել որ Տաճիկն ևս այնչափ
քաղաքակրթուած է, որչափ Եւրոպան։ Այս վերջիններին կը
պատկանի նաև Բուդապեստի համալսարանի պրօֆէսոր Վամբերի,
որու վերջերս հրատարակած մի տետրակ կարգացի։ Թոյլ տուք
ինձ այդ դրբոյկէն մի քանի քաղուածներ ընել։ Վամբերի իւր
յառաջարանէն յետոյ՝ այսպէս կը շարունակէ. «Թուրքիան քաղա-
քակրթուելու անկարող է ըսողներն երեք զլիւսաւոր պատճառներ
յառաջ կը բերեն։ Առաջին թէ Թուրքն իսլամ է և իսլամը քա-
ղաքակրթուելու անկարող լինելուն բաղնաթիւ արացոյցներ տուած
է, երկրորդ թէ աղղապրական (national-ethnographie) տեսա-
կետից նայելով արուեստից, դիտութեանց և աշխատելու ընդունակ
չեն, հետեւաբար և անկարող արեւմտեան քաղաքակրթութիւն ընդ-
ունելու, և երրորդ եթէ այդ երկու պատճառներն ալ չլինէին,
երկրին զանազան աղղութիւններէ բաղկացեալ բնակիչները նորա
յեղափոխուելուն և վերակենդանութեան մեծ արդեւք կը լինին»։
Հեղինակը հակառակորդներու յառաջ բերած առաջին պատճառը
ջրելու համար միջին դարու Արաքսոց դիտութեանց մատուցած

ծառայութիւնները յիշելէ յետոյ կը յաւելու. «Ինչպէս կարելի է մի կրօն քաղաքակրթութեան թշնամի հրատարակել, որոյ սկզբունքն է — գիտութեանց ետեւէն գնա, եթէ մինչև Զինաստանի սահմաններումն էլ լինի, կամ, օրորոցէն մինչի դադարու սիր: — Երկրօն՝ որ ժողովրդական և բարձրագոյն դարձնելու հիմնելն առաջին պիտոյք կը համարի և որ դործով կը հաստատել թէ Օսմանեան կայսրութիւնն երկրին բոլոր կողմերը դարձնելու և ուսմանց վրայ ամենամեծ խնամքը կը տանի, քան թէ մեզ մօտ Եւրոպայում . . . : Խօսելով Տաճկաց լուսաւորութեան վրայ, բնաւ չեմ սխալուիր եթէ պնդեմ որ ոչ թէ միայն Սուլթանն և իւր զինուորական ու քաղաքական նախարարները, այլև նոյն խնամեծ Հէյկ-Իստաֆ, այո՛, ամբողջ իւլէմանների դասը, իրենց իսլամական կրօնի սկզբունքներուն եթէ ոչ անհաւատարիմ (abtrunig. — infidèle) գրեթէ ամենալուսաւորեալ դասին կը պատկանին և իսլամ կրօնի հաւատացողներուն մէջ գոթա միայն զերծ են ամեն նախապաշարունակներ: Տաճկաց լուսաւորութեան ուրիշ ասպցողներ են նաև որ այժմ նա իւր երեսն ամիսէլ կու տայ, մօրուսը կը կտրէ, եւրոպական զգեստներ կը հագնի, թուրքանի տեղ Ֆէս կը դնէ, եւրոպական կադրութեամբ բանակ ունի, եւրոպական լեզուներ կ'ուսնի և մինչև անգամ իւր դատաստանական գործոց մէջ փոխանակ միակ օրինադրքին, Ղուրանին, քաղաքական օրէնքներ (Code Napoléon) հրատարակած է պաշտօնապէս, և իւր դատաստանական աստեաններուն մէջ Բրիտանիաներ կը նստին: Եթէ դարձեալ Տաճկաց լուսաւորութեան ասպցողց Հէ որ փոխանակ ըստ կրօնական դաւանութեան մի միայն Ղուրանի ուսումովը պարապելու, նորանից շատերը բժշկութիւն կ'ուսնին և Ղուրանի ու բոլոր ասիական աղգաց զգացմանցը հակառակող անդամադնական գիտութիւններով կը պարապին, գիտութիւն մի՛ որ ցարդ մինչև անգամ Անդղիայում վիճարանութեան աւարկայ է: Անշուշտ դժուար է միանգամ մեզ մօտ արմատացած կարծիքը ջրել, որ մինչև անգամ առած եղած է թէ «Ուր որ Թուրքն ստը կոխեց, հոն այլ ևս խոտ չը տեսիր» թէ «Ուր որ Թուրքը կ'իշխէ, հոն աւերումն ու կործանումն պիտի հետեւի»: Երբոր մենք այսպիսի դաւաժարներով տողորւած ենք, չենք կրնար տեսնել անշուշտ Թուրք պատմաբաններու, բանաստեղծներու և դրամատիկներու այն մեծ թիւը՝ որք ամենայն համարձակութեամբ կա-

բող են Եւրոպայի գիտնականաց հետ մրցիլ, որոց մէջ մտաւոր
զարգացման այնպիսի մեծ դրամագլուխներ կան, որք մէն մի Եւ-
րոպացու մեծ պարծանք կրնային լինիլ : Ահա, բարեկամ, սոքա
և նմաններն են Վամբերիի փաստերը, այն երեք առարկութեանց
առաջին երկուսը ջրելու համար . իսկ երրորդ առարկութիւնը
ջրելու համար նա կ'ուզէ հաստատել որ Հայ, Յոյն, Բուլկար,
Սերպ, և այլն ազգերը Տաճիկներին սրտանց համակրում են և
թէ պարերովնոցա հետ ապրելովնոցա սովորութիւնները, վարքը,
բարքը, մտային զարգացումն, և այլն և այլն ընդունած են,
այնպէս որ Քրիմի պատերազմէն յետոյ իրենց հայրենիքէն դաշ-
թող Հայ, Պուլկար և Յոյն ընտանիքներ չկրնալով իրենց հայրե-
նիքէն դուրս գտնուող հայրենակիցներու մօտ ապրիլ, կ'աքօտու-
թիւն զգային դէպ ի իրենց սիրելի Թուրք զբայիներն և վերա-
դարձան նոցա մօտ կրկին երջանիկ ապրելու : Տաճիկներին ազ-
գակից մեր մաճառ պրօֆէսօրը, որ տարիներով Տաճկաստան եղած
է (կ'ըսէ ինքն) կը յաւելու թէ Տաճկաց գէմ եղած այն մեղա-
դրանքը սուտ է, որ իբր թէ հոն ~~աղբուխանց հաւաքուխան~~
սկզբունքը չէ ընդունուած, ընդ հակառակն, կ'ըսէ Վամբերի,
այդ սկզբունքը Տաճկաստանում ոչ թէ միայն երկու տարի այլ
քսան տարիներէ ի վեր ընդունուած, գործադրուած և մեծ ար-
դիւնքներ սուած է, որոյ նմանն այսչափ քիչ ժամանակում Եւրո-
պայում իսկ չէ տեսնուած : Ի՞նչ պիտի ըսեն մեր հակառակօրդ
Տաճիկ թշնամիները՝ երբ լսեն որ Միւսիւրիւս, Ալէքօ, Փօթիա-
տէս, Արիսթարիսի, Ռիւթէմ դեսպանները քրիստոնէականներ են
Իմացած են արդեօք զօրք այլ Հայ և Յոյն Քրիստոնէականների մա-
սին՝ որ չնայելով իրենց հակահաւատ լինելուն, ակրութեան շնա-
հերը ջերմ սիրով պաշտպանած և Բ. Դրանը մեծ պատիւներու ու
պաշտօններու հասած են : Արտաքին գործոց պաշտօնատան
թղթատարութեան նախագահը Սարգիս Էֆէնտի անունով մի Հայ
է, հեռագրաց և թղթատարութեան վերատեսուչը, Խավեր փա-
շա, դարձեալ Հայ է և ազգային երեսփոխանական ժողովոյ անդա-
մաց միջՀայ, Յոյն և Հրեայ մեծ նախարարներու հաւասար ձայն
ունին, և այլն և այլն, միթէ այս ամենքը փաստեր չեն որ
Տաճկաստանում աղբութիւնները հաւասար են :

Ի՞նչ երկարեմ մի Մաճառի խօսքերը, բարեկամ, ահա այժմ
դրածներէս կրնաք մի գաղափար կազմել այն ընդհանուր պաշտպան

Կողական կարծեաց վրայ՝ որք տաճկասէր կուսակցութենէ յայտ-
 նում են Եւրոպայն դարձեալ կ'ըսեմ որ այդ ամեն
 կարծիքներն և լուրերը զիս այնչափ չեն հետաքրքրեր, որչափ
 մեր ազգային հայկական լուր, և ահա այս պատճառաւ միշտ
 լրագիրները հարեանցի կերպիւ աչքէ անցնելուց յետոյ՝ հայկա-
 կան լուրեր միայն կ'ընտրեմ և — կը գտնեմ, Կը գտնեմ դարձեալ
 ընդարձակ թղթակցութիւններ Տփլիսէն, Երևանէն, Քուլայի-
 սէն, Պոլսէն, Կարինէն և ձեր քաղաքէն, ուր Հայերն ալ Իւ-
 րոպացոց ընթերցանութեան և զուարճութեան բաւականին նիւթ
 կը մատակարարեն, ուր մարդասէր ընթերցողը — ինչէր դա մի-
 անսիրտ և փողապաշտ Անդղիացի — չէ՛ կարողանալոյ մնալ այն
 սոսկալի ոճրավորութեանց՝ որք Հայոց դէմ կատարուեան, ուր
 մի ղղայուն Հայ մեծ զայրոյթ կ'ըզգայ տեսնելու որ ընդհանրապէս
 Հայերը հարուստ և ստակ չահելու համար ամեն կեղծաւոր միջոց
 ի դորձ դնող են նկարողութեամբ զիս այնքալ Եւրոպացոց մի նա-
 խապաշարումն է, միանգամ լսեալէն որ հայ վաճառականները
 հարստահարում են այլոց և իրենց այդ լսածը հաստատելու հա-
 մար ճանապարհորդ կամ թղթակիցներ անպատճառ մի բան ալ ի-
 րենց կողմէն յաւելցընելու չեն խղճահարիր, Իսկ յաճախ երբ գրե-
 լու նիւթ շուենեան և որովհետեւ կարծես պարտաւոր են, ի-
 րենց ընթերցողները զբօսընելու համար նոր նոր բաներ ըսելու,
 կը պաշտելուն Տփլիսի Հայերը խստոր կը հօտին, փիլավը ձեռ-
 քովին ուտում և կամ Կովկասում բնակուած են ամեն ազգեր
 բաց ի Հայերից և այլն այս տեսակ ցանցաւ բաներ, Բայց և այն-
 պէս կան և այլք՝ որ Հայոց վրայ մասնաւոր ուշադրութիւն դար-
 ձընելով երբեմն տիտուր բայց ճշգրիտ իրողութիւններ ևս յառաջ
 քերում են։ Այն վերջիններուն կը պատկանի Պատկերազարդ
 լրագիրը։ Լայրցիկի Սոյն լրագիրն իւր վերջին համարներէն
 մէկուն մէջ ապա՛ծ է մը պատկեր Քրիստոսեայ Հայերը փախչե-
 լիս վերնադրով։ Ինչ սրտաբեկ տեսարան և եթէ երեւակաւ
 թիւն զիս չխաբէր և կը յիշէ հայրենի պատկերները, որոսի
 նմանութիւն ըլլիստուց, զիմաց և տարազուց։ Սակայն տիտուր է
 այդ պատկերը, տիտուր և անբաւար ինչպէս այն խեղճերու սիրտն
 ուղեմբը, որք հոն կը ներկայանան։ Երբունիք ժշտահար զիմաց
 ցուցի՝ ձեռին մէջ վերջին անգամ կը ձգեն դէպի ետ և հըս-
 անշտ տալով հայրենի տուրք յիշատակաց, բայց և որչափ իր

Համբերութեան մի կնիք դրօշմած է նոցա ճակատին, չէրեւիր ոք
 դոքա իրենց այդ մարտիրոսական շարժարանքներուն մէջ յունաստան
 առած լինին։ Եւ, չէն անիծելը դոքա, այլ կարծես մի հպարտութեան
 թիւն ունին, մի գոյք բոլոր աշխարհի վրայ, իրենց կրօնն և
 հոգին, զորն առած կրփախչին Կուցե քթի տակէ մրմուռալով թէ
 «Մի աստուգէ թշնամին թէ յաղթեցի նմա», կամ նեղիչք իմ
 ցնծասցեն թէ ես սասանեցայց։ Բաշխանջերիտասարդներ դար-
 ձեալ վշտահար դիմօք կ'անցնին, կ'երթան, կը յառաջանան, և
 դիտէ ուր, միայն աչքերնին երկինք բարձրացած են, Հայու
 հնօրեայ սովորոյթը, միշտ հաշտ երկնից հետ, անմուռնջ կրտանի
 ամեն շարժարնայ, Այն, ցուպը ձեռին, մագրտ կուրծքը կէս
 բայ, պատուած բաձկունին մնացած կոճակները փակած, կարճ
 ալլան կամ կէս ալլան իւր բուրդէ շաւարին վրայէն հագած
 և մի հաստ գօտի մէջքը փաթեմած, բայց զլսիկօր, վիզը ծռո՛ւ
 կարաւանի առաջը ընկած կը քալէ, կամ սայլակը կամ ձին կը
 քչէ, որոյ վրայ նստեցրած է իւր խեղճ երեխայն ու կինը։
 Ո՛հ, երեխաներ, բոկոտն, զլխիբաց, մի միայն մէկ հատիկ շա-
 պիկ վրան դրած, որոյ թեւերը չկան, երեխաներ Բուրճէն մերկ,
 թէպէտ կայտառ և առողջ, բայց անտաստալից աչօք, բայց մօ-
 ռը քղանցքէն բռնած, եւս դարձած կը նայի, և դիտէ թէ ինչ
 կ'ուզէ այն խեղճ մօրմէն, որ իւր ձեռքէն բռնած է, մինչդեռ
 մի փոքրագոյնն ալ դիտին առած կը քալէ։ Անշուշտ քաղցած է
 նա, մօտէն անցնող ուրա ճանբորդներուն պէմ ձեռքն երկընցու-
 ցած հայ կամ արուղ ստանալու, խեղճ նազլու, Էլմաս կամ
 Աւարդուհի՛, ցնցոտիներուն մէջ փաթեմած, ձապուկը ծղրկած,
 նստած է մի անկիւնում, աբայց, ո՛հ, դայի ինչ ախուր, ախուր
 ախուր և ախուր դէմք է, բայց անպէս սիւնը կապած է իւր
 քթկալը կամ բերնկալը, Հայաստանի Հայ կնիջ աղբիւնշտութեան
 այդ սրբազան դրօշմը, նայնչափ սրբազան նորա համար, որչափ
 ուրբը մի ունի։ Խեղճ աղջիկ չհաղի ամսնամեայ է, քիստապի
 ուն Երեւոյս և թուս մաղեղջընած, կէս կօշիկով, մի փոքրիկ
 դրակ զլխին, յոգնած, դադրած բայց անշուշտ դարձեալ քաղցած
 որ դէպ ի մօտէն անցնող վառքին կը վաղէ իւր, բայց աւելի իւր
 փոքրիկ եղբօր քանցը յաղեցընելու համար մի բան ստանալու յու-
 սով։ Այդ բոլոր խեղճ և ցնցոտիներ հագած կամ կիսամերկ անձ-
 նաւորութեանց մէջ մէկ հատիկ բացառութիւն միայն կ'երևի, դու-

[illegible]

լու : մեր խեղճ աստուածաբան վարդապետներու վրայ խօսիլ : Առ այժմ՝ յուսանք որ Էփրատնի փառաւոր ճեմարանը գէթ ապագայում մեզ գիտնական աստուածաբաններ պիտի տայ և դառնանք մի ուրիշ նիւթի, որ ձեզ Զմիւռնացոցդ մանաւանդ թէ պատիւ է և թէ ուրախութիւն կրնայ պատճառել :

Ընդ թւի և Ընդ դաժն (Ueber land und Meer) լրագիրն իւր վերջին համարին մէջ «Երջագայութիւնք (արշաւանք) ի Զմիւռնիա» վերնագրով իբրև առաջին յօդուած «Պաղար» հրատարակած է և հաւանական կերևի որ ուրիշ յօդուածներ ևս շարունակուին : Յայտնի է թէ Եւրոպացոց համար ինչ որ նոր և հետաքրքրական է միայն այն յառաջ կրբերեն թղթակիցներ, այս պատճառաւ ալ «Պաղար» յօդուածում ձեր քաղաքի առաւել ասիական երևոյթները նկարագրուած են քան ինչ որ կարելի է և մի եւրոպական քաղաքում տեսնել : Գնանք ուրեմն և մենք սոյն թղթակիցին հետ գէպ ի պաղարն և թարգմանենք միայն այն կէտերը՝ որք մեզ առաւել հետաքրքրական կրնան լինիլ : ջանալով միանգամայն բոտ կարի ամփոփել յօդուածին միաբը միայն :

Մտանք պաղար, նեղ, կեղատ փողոցներ, բազմամբոխ և բազմաառարաղ մի հասարակութիւն կը քայլէ : կրվագվուտէ և ամենամեծ զուշութիւններ ի դործ կը գնէ բազմաթիւ շներու վրայ չկոխելու և ուղտերին շատ չմօտենալու համար : Պաղարի սղբում, նեղ անցքին վրայ եւրոպական տեսք ունեցող մի բազմութիւն խոնուած է, միայն Հայոց և էջուհաց գլուխը ծածկած ֆէսերը կը յիշեցընեն մեզ որ արեւելքումն ենք, ապա թէ ոչ մեր առաջին անգամ պաղար մտնելիս պիտի կարծենք որ Lowther Arcade կամ ֆարիզի Passage du Palais royal ոմն ենք գտնոււմ, այսինքն զոցա մի հետեւողութիւն, զորս մեք ակամայ իսկականին (original) հետ բաղդատելու ստիպուեցանք : Մեք թէպէտ մեծ առուտուր ընողներէն չենք, բայց այս փառաւոր ասրանքներու հրապոյրէն գերծ մնայու համար մի փոքրիկ կրպակ կրմտնենք, ուր առջևի կողմն ապակիներու տակ կրփայլին Պրուսայի մետաքսով բանուած զանաղան անոնեգործեր և կտորներ իւրարու վրայ առնի ճաշակով շարուած են : Այս կրպակն եւրոպական երևոյթ մ'ունի, որոյ նմանը պաղարի մուտքումը շատ կան և որովհետև տէրը, մի Հայ, լաւ գաղղիագրէն կը խօսի, ուստի նորեկներս լաւ կ'ընենք եթէ այս խանութն ընտրենք : Յայտնի է

Թէ պէտք է այս տեղերիւր բարակ սակարկութիւն ընելու պատճառաւ զտնուիլ, քանի որ մի և նոյն առուստութիւն զբաղեալ մի Թուրքի մօտ հարկաւոր է. որովհետեւ մեզմօտ կեցող այդ սիրելի երկրաստորդը, որոյ գէպին զեղեցկութեան իւր վայելչապէս սանտրած սեւ մազերուն վրայ նստող ֆէսը մի մեծ հրապոյր կուտայ, նայելով գնդին քիչ կամ շատ հասկացողութեան, մի և նոյն աւարկային համար առաւել կամ նուազ զին կը պահանջէ:

Առանց մեր փափաքները մասնաւորելու, մեր Հայն իւր բոլոր ունեցածներն և անոյշ լեզուն անջնիս իր թափէ: Գեղեցիկ, և յարմար ու վայելչ գոյներով զործած սեղանի ծածկոյններ, սնարներ, շալեր և ճմաններ: Բայց այդ փայլուն նշխարով շլաղած, զրեթէ մոռանում ենք նկատել այն մտաքով ու ոսկեզործ կտորներն ու լիւլիւն որ մասնաւորապէս կանանց յատկացեալ են: Արդարեւ կը մտածենք իւրովի, Թրքոհիք խիստ լաւ հասկացած լինելու են գեղեցիկ և փարեւի երեւիլը, մի չքաղ սպեռակ գէմք պէտք է այդ քողին տակէն այնպէս լուսափայլի, ինչպէս լուսինն արծաթեայ ամպերուն ներքէ: Բայց որովհետեւ մեր թշնամիքն իւր հայրենակիցներուն համար մեր վրայ դրած է մեծ մասամբ միայն այն քաները զորս մեր լաւ զիտենք, հետեւեալը աւելորդ են բոլոր խօսքերը հօս արտագրել, բարեկամ, և ես բաւական կը համարիմ միայն զեւ հետեւեալ մի քանի խօսքերը յաւելու:

Թուրքը, կ'ըսէ նա, Անգղիացուն յետոյ, ամենամաքուր մարդն է և այնչափ կը լուսացուի որ կարծես մի բազ լինի. և այս մաքրութիւնը ժողովրդեան ստորին գասին մէջ խիստ աւելի զարգացած է. նորա այս յատկութեան կը միտանն նաև աղծութիւն, ժուժկալութիւն, ճշմարտասիրութիւն, վեհանմունքիւն և քաջութիւն: Բայց ամենէն աւելի բարձր օրէնք և այն աղծիւ խնամատարութիւնը զէպի երեխաները, ծերերը, հիւանդները, խեղճերն և համր ու մռնջերը:

Այրանքներու վրայ խօսելիս, մեր Գերմանացին կու գայ վերջապէս զորդերու վրայ երկար բարակ ճառելու և կը յաւելցնէ. «Առ հասարակ ամենքն այդ որոշում են հանապազօրեայ զործածութեան համար, բայց որպիսի գեղեցկութիւն, որպիսի բաղմազանութիւն գոյներու և ձևերու: Ինչ որ մեզմօտ զեղարուեստից թանգարանը զնալով կ'ըտտանանք, այսինքն մեր առ գեղեցիկն ու ճշմարտ ճաշակը զարգացնելու համար, նոյնն այս տեղ ստանալու»:

Համար բառական է մի գորգ, մի կապերա, մի ջրի կոժ և կա-
տել: Մի Զմիռնական գորգ բանաստեղծութիւն մ'է, ծաղկա-
զարդ մարդկայեան մ'է, երկներն վար թափած զոյներու հրա-
շալիք մ'է: մի Խերոսական գորգ, բուրդէ պունաւոր լաթ մ'է,
հոյու վրայ ոտքերնիս կը դնենք մի քիչ հանդէլու համար: Պա-
զարին վերջը հասանք: Թողունք զայն իւր բաղամբուն փողոցնե-
րովն ու առուտուրովն և զնանք սրճարանք կրկին տեսնուելուն:

Եւս, հոկտեմբեր 1877.

Պ. ԳԵԼՓԵԱՅ

ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԸՆԳԶԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Նշանակութեան ու զովեստից արժանի է, արդարեւ, տեղւոյ՞
ազգային Վարչութեան անդու ջանքը՝ իր վրայ ծանրացած գործե-
րը տնօրինելու մասին: Քաղաքական ժողովը, Տնտեսական, Դա-
տաստանական և Ուսումնական խորհուրդները շարունակ կ'աշխա-
տին և ստէպ՝ բաց ի կանոնաւոր նիստերէն՝ արտաքոյ կարգի
նիստեր ալ կ'ընեն: որպէս զի կարելի եղածին չափ առ օրին
գործերը տնօրինեն և ազգային հիմնարկութեանց բարեկարգու-
թիւնն ապահովեն, մանաւանդ ելումտեղ վիճակին կանոնաւոր
ընթացք մը տալով և աղքատին որոշուած տուրքերը հաւաքելով:
Արդէն իրենց գործունէութեան արդիւնքը կ'տեսնուի մի քանի
կնճառոտ՝ ու յժուարին գործոց կարգադրութեան մէջ յօգուտ ժողո-
վրդման:

Գաւառական Ընդհանուր Ժողովն ալ անփոյթ չէ իր հսկողու-
թեան և վարչային խնդիրներն ի նկատի առնելով լուծելու մա-
սին: Իր սեսիոնները 28ի նստին մէջ՝ տարեկան շրջանը լրացած
լինելուն՝ զիւրանին նորոգութեան ձեռնարկից և դադարի քուէար-
կութիւնն հետեւեալ արդիւնքը տուաւ.

Մէջ. Եւ այլ էֆէնդէ Յ. Եւ այլեւ Արեւնապետ (վերընարեալ)
 Ստեփան » Տէրէրէրէն Գերարեւնապետ
 Ստեփան » Ստեփան Արեւնապետ
 Ստեփան » Ստեփան Գերարեւնապետ :

Եւ ըստ որում Քաղաքական Ժողովոյ անդամներէն Մեծ Պաղ-
 տասար* էֆէնդէ Ստեփանեան հրաժարած էր, Գաւառական
 Ժողովն անոր տեղ ընտրեց՝ եռանուն յուցակի մը վրայ, Մեծ
 Մկրտիչ էֆէնդէ Գայեւրեան, որ իր բանիրուն, փորձառու և
 դործունեայ հանգամանօք Ժողովողեան համարումը կ'վայելէ :

Այնուհետեւ Գաւառական Ժողովը փոխառութեան խնդիրը վե-
 րստին նկատողութեան առաւ, արդէն երեսփոխանի մը ներկայած
 ծրագրին վրայ, և բաւական երկար վիճաբանութենէ մ'ետք՝
 փոխառութիւն ընելու պէտքը՝ ըստ սկզբան՝ ընդունեց թէ և, սա-
 կայն այս մասին Քաղաքական Ժողովոյ ու Տնտեսական խորհրդոյ
 կարծիքն աւստանալու համար, յիշեալ ծրագիրը վարչութեան յիշ-
 որոշեց, խնդրելով որ եթէ բաշխման ու դործագրութեան եղա-
 նակի նկատմամբ աւելի դիւրին միջոց մ'ունի, իր գիտողութիւն-
 ներով Գաւառական Ժողովին ներկայէ :

Գործերու տեսակները բաժնել և կարգ մը պահելով այլ և այլ
 խնդիրներ լուծել ու կարգադրելը վարչային գործունէութեան
 մէկ պայմանը լինելով՝ տեղւոյս Ազգային Վարչութիւնն արժան
 դատեր է գործերն երկու ծրագրի բաժնել և զատ զատ նխատրու-
 մէջ տնօրինել : Ուստի իմաց կ'արուի մեզ ի պաշտօնէ ծանուցա-
 նել հանաքալութեան, որ Քաղաքական Ժողովն, ինչպէս նաև
 Տնտեսական խորհուրդը, որ նիստ կ'ընեն ամէն չորեքշաբթի
 և հինգշաբթի օրերը, յետ կիսաուր ժամն Յին, այնպէս
 տնօրինած է, որ երկուշաբթի օրերու նիստի մէջ միայն ազգային
 ներքին գործերով զբաղի և ուրիշ տեսակ գործ չտեսնէ, իսկ
 հինգշաբթի օրերուն նիստերը միայն Ժողովրդական գործերու
 կարգադրութեան յատկացնէ : Հետեւապէս արդոյ Հասարակութիւն-
 նը պարտաւոր է այսպիսի գործերու համար միայն հինգշաբթի օ-
 րերը ներկայանալ Վարչութեան նիստին : Եւ առջնորդարան :

* Ամադրոյս 288 Երեմիայի Եւ Երեմիայի Երեմիայի Եւ Մէջ : Ստեփան
 Ստեփանեան :

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԳՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ

Գերապատիւ Խորէն Խախկոպոս Նար-Պէյ՝ սոյն վերնագրով երկու տետրակներ երկասիրած է։ Եւ որո՞ւ աշխարհաց Բաւական ժամանակ կայ որ խմբագրութիւնս զանոնք ընդուներ էր Մեծ. Ճ. Արամեան՝ արդիւնաշատ հրատարակչին կողմէ, և կարգալով անպատեհ համարներ էր լոկ չոր ու ցամաք կամ զովա-սանական ծանուցումն հրատարակել Արեւելեան Մասլոյն մէջ, վասն զի՝ նախ այդ պաշտօնն արդէն լրացէս կատարեցին և դեռ ևս կ'կատարեն բոլոր աշխարհն լրագիրները, երկրորդ՝ խնդրոյն կարեւորութիւնն ու Գեր. հեղինակին մեծ ու փայլուն անունը չէին ներեր որ հարեանցի անցնէինք, ուստի փափաքեցանք տետրակներուն մի քանի կէտերուն վրայ մեր թուիրը՝ պատեհ առ թիւ հրատարակել, քաջգիտնալով որ Գեր. հեղինակը կուսակից է ազատ քննադատութեան, որ ստէպ երկասիրութեան մ'արժէքն ու անունն աւելի կ'բարձրացնէ՝ կարչալու հետաքրքրութիւն շար-ժնելով, քան թէ գովասանութիւնը՝ որ՝ դժբաղդաբար՝ մեր արդի դրական գնահատութեանց միակ չափն է, և որ անխորի կ'տրուի ամէն երկի, երկատէրը թէ Նար-Պէյ մը լինի և թէ Մար-Պէյ մը։

Արդ՝ ահա մեր փափաքը՝ թէ և քիչ մ'ուշ, այս անգամ կ'կատարենք։

Այս երկու դործերը կեդրոնական վարչութեան կրօնական ժողովոյ և Ամեն. Ս. Պատրիարքին կողմէ վաւերացած լինելով՝ Թերեւս յանգեցնութիւն սեպուի մեր քննադատութիւնը. բայց մենք այժմէն կ'յայտարարենք որ տետրակներուն պարունակութեան աստուածաբանական կողմը չէ որ պիտի քննենք, այլ դասաւորութեան եղանակը, իր կարգաւթիւնը, լեզուն, իմաստներու կանգալիցութիւնը, և այլն։ Համառօտ պիտի նկատենք թէ ունին արդեօք դասադրքի կարևոր պայմանները, և այս քննութիւնը մասնաւոր այն պատճառաւ կ'ընենք որ Եւրոպ. աշխարհային խմբագրութեան և սովորութեան է։ Եթէ այս մակդիրը չունենար թերեւ աւելորդ համարելիք մեր ընելիք գիտողութեան վրայ Գեր. հեղինակին ու աղջայնոց ուշադրութիւնը հրաւիրել։

Արդարե՛կ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ զաւակ լինելով՝ մենք մեր
Արծնական ժողովն և Ս. Պատրիարքն անսխալ չենք համարիր և
կարող ենք տետրակներուն պարունակութեան նոյն իսկ կրօնական
կամ աստուածաբանական կողմը քննութեան առնուլ, և այսպէս
չենք կարծեր որ մի աշխարհական այդ իրաւունքը չունենայ.
վասն զի մեր Արծնական ժողովն իր ազատական սկզբունքով աշ-
խարհական անգամ իսկ ունի իր ծոցը ինչպէս Մեծ. Յովհաննէս
Պրուսացի Տ. Կ. Տէրոյենց, երբեմն Չամուրճեան : Բայց՝ ինչպէս
արդէն ըսինք, մեր նպատակն աստուածաբանութեան վերնադա-
ւաւները թուիլ չէ, այլ տետրակներն իբրեւ զօտական հրահանգ-
ներ նկատել և աւելի այս պարզ տեսակէտէն քննութեան առ-
նուլ : Եւ որպէս զի մեր քննութեան արդիւնքն աւելի շօշափելի
լինի ընթերցողներուն, զանոնք մաս առ մաս և կարդաւ յառաջ
կ'ըրերենք :

Ս. Պատրիարքն զիսկ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս

Նախնական Բրիտանական և Արեւելեան Բրիտանական անուն կ'կրեն
տետրակները, և այս անունները մեզի անյարմար կ'ընտան. վասն
զի Բրիտանական բառն ինքնին մակդիր է, որ կ'ընտան Գոթականե-
րու վրայ, ինչպէս քրիստոնէական վարդապետութիւն, քրիստո-
նէական կրօն, քրիստոնէական ուսումն, և այլն : Իսկ Գեր. Խո-
րէն եպիսկոպոսի աշխատասիրութեան մէջ Բրիտանական մակդիրին
վրայ դրուած են երկու մակդիրներ ևս, Նախնական և Կրեական,
որմէ կ'երևի յայտնապէս, որ տետրակներն իսկական անուն չու-
նին, այլ միայն մակդիրներ են : Ասկէ զատ՝ եթէ Բրիտանական
մակդիրով քրիստոնէական վարդապետութիւն հասկընանք, ինչպէս
ուզած է հասկըցընել անշուշտ Գեր. Հեղինակը, այն ժամանակ
իսկ Նախնական և Կրեական անտեղի ու անպատշաճ մակդիրներ են.
վասն զի ինչ ըսել է Նախնական քրիստոնէական վարդապետութիւն
և Կրեական քրիստոնէական վարդապետութիւն : Սիմ. Նախնական
և Կրեական չէ, կամ Սիմ. Կրեական Նախնական կարող չէ լինիլ : Ար-
դեօք ինչուզած է ըսել Գեր. Հեղինակը. արդեօք Նախնական ու
Կրեական, այս կերպն ալ անյարմար է, վասն զի տետրակ-
ները նիւթոյ կողմէ ամենեւին տարբերութիւն չունին, այլ մին
համարուի է ու միւսն ընդհանրական : Հետեւապէս աւելի պատշաճաւոր
էր համարուիլ և ընդհանրական ըսել, քան թէ Նախնական և Կրեական :

Մտղղա՞ դժմաղժ ձե՞ծել տխարալից ցխամանի լիսամանո՞ւ : Քեզ
 Մտղղա՞ միցղղապապ , աղլիկալի՜նա միտղղիկալա մ աղլի՜մի՛ց Բժժ
 ցմառա , աղլիսալիսա մի՛մցմի ցմառա , ձե՛կլի՛կ սխա՛մցմա ողլի՛մ
 Երկու տեղալիներն ալ , յառաջարաններէն զատ՝ երեք մասի
 բաժնուած են — հաստալի՛ն , պարտի՛ն , ի՛նչո՞ւ : Առաջին մասն ի՛ք
 պարունակէ կրօնի և հաւատոյ դասեր . կամ մեկնութիւն հանգանա-
 կի . երկրորդը պարտաւարութեան դասեր , կամ մեկնութիւն տա-
 նաբանեայ պատգամաց . իսկ երրորդը՝ շնորհաց դասեր , կամ բա-
 ցատրութիւն եօթն խորհրդոց եկեղեցւոյ և Տէրունական աղօթ-
 քի : Այս դասաւորութիւնն անբաւական է և անպատշաճ : Պէտք
 էր առաջդասել ի՛նչո՞ւ և ապա պարտի՛ն : Վասն զի ի՛նչո՞ւնն ան-
 բնդմիջական յարաբերութիւն ունին հաստալի՛ն հետ , եկեղեցւոյ
 խորհուրդներն հանգանակին հետ (ի մի մարտութիւն , յապաշխա-
 րութիւն , և այլն) . իսկ պարտոց մասն ոչ միայն անբնդմիջական
 կապակցութիւն չունի , այլև կարելի է բոլորովին զատ , առան-
 ձինն ուսուցանել :

Թերևս սոյն անյարմար դասաւորութեան առթիւ է որ խիստ
 շատ իմաստներու կրկնութիւններ կան տեսարկներուն մէջ , մա-
 նաւանդ Բ. և Գ. մասին մէջ , զոր ուշադիր բնթերցողն իսկոյն
 կարող է նշմարել . օրինակի համար (համաձայն Տետր , երես 59)
 պատուէր կարուի ներկայ պանուխ Պատարաղին և դպրձնայ (երես
 81) նոյն պատուէրը կարուի , թէև տարբեր բառերով , և այս-
 պէս շատ տեղ :

Գ.

Արդէն առիթ ունեցած էինք յայտնել * թէ՛ հարց ու պատասխա-
 նալ միատեսակութեամբ դասաւորութիւններու եղանակն անպատեհ զրու-
 ցութիւն մ'է , և նոյնը կ'կրկնենք : Արդի մտաւրջութեան հետազո-
 տութիւնը շատ կարևորութիւն չափաբանին . վասն զի փոր-
 ձով հաստատուած է , որ հարց ու պատասխանելու շինուած դասա-
 վորդները թէ՛ աշակերտը կ'մեղենայացընեն և յի՛շդ Դասատուն : Ա-
 շակերտը փոխանակ դասին իմաստը լիովին ու ամփոփապէս ուս-
 նելու , անկասկ ու հաստեկտոր իմաստներու մէկը կ'ուսնի , և
 եթէ արդէն զօնուած ձևով ՀՏարցընեն , կ'էփովի և հարցման
 բանաւոր պատասխան մը տալու անկարող կ'լինի : Իսկ դասա-

* Ե. պարտի , երես 130 :

բուն, փոխանակ իմաստից բովանդակութենէ նորանոր հարցումներ շինելու և աշակերտին առաջարկելու, դասադրքին հարցումները մեքենայէս կ'կրկնէ, առանց խնքին աշխատելու, առանց աշակերտի զարդացման նորանոր առիթներ տալու: Հետեւապէս Գեր. Նար-Ալէ եպիսկոպոսի տեսրակներն ալ հարց ու պատասխանի եղանակաւ պատրաստուած լինելով՝ պատրաստուած են հին ու անորդին դրութեան մը համեմատ, որու մէջ կ'սկսի ինչպէս աշակերտի զարդացման տարրը, նոյնպէս և դասատուի աշխատասիրութեան ու արթնութեան շարժառիթը: Այսպէս հարցէն ուրիշ բանի չեն ծառայեր, այլ միայն աշակերտի զարդացումն սահմանափակել, դասատուն ծուլացընել և դասադրքը ստուարացընել: Այս ըսածներս շատ ճշմարիտ են, ոչ այնքան թուաբանական և քերականական, որքան կրօնական, բարոյական, ստամական և այլ ուսմանց մասին, որ հասկէս աշակերտի օրտի զարդացման կ'վերաբերին և պէտք է որ ամբողջակի աւանդուին և ոչ թէ կտոր կտոր, լոկ իբրեւ մտաց գիտելիք կամ յիշողութեան առարկաներ, մաթեմատիքական խնդիրներու պէս:

Գրաստորոց մի առաջին պայմանն է լեզուի մաքրութիւն, յատկութիւն, կանոնաւորութիւն: Գեր. Խորէն եպիսկոպոսի գրաստորոցները բուն զրաբաւ կրուած չեն, և երբ իրեն պէս նշանաւոր գրաբաւագէտ մը կ'ստնարհի աշխարհի ո՞՞ր գործածել, պէտք է որ մոլեռանդ գրաբաւեաններ դաս մ'առնուն ու լռեն, իրենց անդոնած լեզուին առաջնութիւնը ճանչելով: Ուրախառիթ երեւոյթ մ'է այս, և սակայն աւելի մեծ պիտի լինէր մեր ուրախութիւնն եթէ Գեր. հեղինակն իր գրաբաւական յօժարութիւնները (velliété) թողուր և իր դասատուներն աւելի վայելալու ու յասակ ոճով գրէր մտածելով որ աշակերտներու հետ է իր խօսքը: Ցաւալի է արդարեւ որ Գեր. հեղինակը տեղ տեղ ոչ զրաբաւ կ'գրէ ոչ աշխարհաբաւ, այլ խառն ի խառն, լերթին և գրաբաւի մէջ անդամանողութիւն (insolite) բառեր կ'գործնուն բոլորովին զերհիկ բառերու հետ, զոր այժմեան դրաւրը չեզուն արտաքսած է իր ծոցէն: Այս բառական չէ, կ'տեսնուին զրաբաւի սխալ խնդիրներ, ինչինչ բառերու առջև օտարամուտ բացաբութիւններ, թէ՛ ցրաբաւ և թէ՛ աշխարհաբաւ նորակազմ բառեր, աւելորդ մակ-

դիրներ, և այլն: Յառաջ բերենք մի քանի օրինակներ, քաղուած երեսներն ալ նշանակելով, և մեր գիտողութիւնը փակագծի մէջ դնելով, որպէս զի ընթերցողները, եթէ կամենան, կարող լինին բաղդատել:

Օրինակի համար — Ճեղք սրտեր (այսինքն Կաթող) Բէրաբոյա հոգիներ (հոգին չբոսնիր), զգացմանց վերապալ խոյանքներ (բանաստեղծական քան թէ գասական բառեր) նորաշարի կարողութիւն (նորահար բառ) վերելակէի քարշուռ կրօնից (զարձեալ բանասիրական) անհրաժեշտութեամբ (անտեղի բարդութիւն): Յառաջ բան երկուց Տէրութեաց: Աստուածաբան մարմին, երես 100: (անհեթեթ) հոգիներ սուրբ 108, (մարմնակիր սուրբն ո՞րն է) հասկացո՞ւ 141, (հասկացողանք ըստ կայ) տասնաբանեաց արժեքն ոտանաւոր պարզաբանէ, 145. (Խնչ ըսել կ'ուզէ արդեօք, աշխարհաբան, ուրեմն գրաբառ ըսելու համար հայերէն ըսելու ենք), յիշոցք, Կի-ճի-ք, 155 (անտեղի ու աւելորդ). ծնողայարդութիւն (նորահար) կամայոր — Ինքնի 175 (աւելորդ) չըթորել — Խափն չընէ 182 (աւելորդ) կամայաշա — Ինքնի, պարաբաներ — պալք, գասարկ — պէշ, վիպասանութիւն — Խօսան (բոլոր առձկերէններն աւելորդ). միջակայութիւն 237 (նորահար ու անիմաստ). ներքնապարզ և շնորհք (արտաքնապարզ և շնորհքն ո՞րն է.) Գերաբաշխ խորհուրդ 270 (ստորահաշխ խորհուրդ կայ) յօրինաւորութիւն (ութիւն աւելորդ է) յափառնականաբար (նշտի երկար ու նորաձև) հիանալի հրաշքներ 80. (միթէ կարելի՞ է ըսել կարմրային կարմիր կամիւղային իւղ. հիանալի կամհրաշալի հրաշքն ալ նոյն է). Կենդանացոյց զմեռեալն և սքանչացոյց այն քաղմութիւն հրեաներն (կէսը գրաբար կէսն աշխարհաբար) մատնեցին առ Պիղատոս (փոխանակ Պիղատոսի) գնացին միմեանս ընդ Բրիտանոս յոյսն իւրեանց 130. (ընդ Բրիտանոսի յոսոյն) ցուցանել առ այլն իւր, 187 (առն իւրում) և այլն:

Գրաբար գարձուածներ, վերելակէլ, խոյանք, քերական և ուրիշ բարձրագոյն բառեր պարունակող մի և նոյն զրբին մէջ կ'գտնուին խորթ ձևեր ու բառեր, ինչպէս են — Վերելնէն, բաժնաւոր, այրն (առն) Վերելակէլ, 259. Կարգաւոր, հոգի, 203. Կրօնիւն, Կրօնիւն, և այլն և այլն: Ինչպէս որ կ'երևի Գեր. հոգիականը գասական լեզուի մասին ամենեկին ուշադրութիւն գարձուցած չէ, թէ և, ինչպէս արդէն ըսինք, այս կէտը շատ կարևոր է:

Գեր. Նոր-Պէլի յօրինած Տետրակները պատմական սխալներ ալ կ'ստորունակեն, թէ՛ Լ' յայտնի է, որ մանաւանդ կրօնի վերաբերող գէպերը մեծ ճշտութեան պէտք ունին, վասն զի պատմական սխալ մը շատ անտեղութիւններ կարող է յառաջ բերել նոյն իսկ եկեղեցւոյ վարդապետութեան մէջ։

Պարզեմք խնդիրը։ Գասաղբքին մէջ կ'կարգանք. «Քսանեօթն զինք կայ Նոր Կառնի մէջ, զոր ութ Առաքելաց ձեռօք յունարէն գրել տուաւ Հոգին Սուրբ (երես 59)»։ Արդ՝ պատմութիւնը կ'յայտնէ մեզ որ Նոր Կառնարանի բոլոր զինքերը յունարէն գրուած չեն, այլ Մատթէոսի Աւետարանը գրուած է Երուսաղէմի մէջ երբայեցի լեզուաւ, Մարկոսի Աւետարանը գրուած է յԱլեքսանդրիա եղբայրացի լեզուաւ, Ղուկասոս Աւետարանը գրուած է յԱնտիոք ասորի լեզուաւ, ինչպէս նաեւ Գործ Առաքելոցը, և այլն և այլն։

Գարձեալ. «Արեւելքի կողմերէն — հաւանականաբար Մովսէս դաւառէն — իշխան մտեր . . . եկան երկրպագին Անտուածորդայն (երես 70)»։ Չկայ պատմական տպացոյց մը՝ թէ Մովսէսը Մովսէս դաւառէն եկած լինին։ Եթէ Գեր. հեղինակը ծօղ ու ծօղ իրարու հետ շփոթելով այսպիսի եզրակացութիւն մը կ'հանէ, Ներուի մեզ ըսել որ այդ եզրակացութիւնը տղայական է։ Այսին զի Մովսէս դաւառէն ոչ առանձին թագաւորներ և ոչ աստղագետներ ունեցած է, մինչդեռ երեք մոլորու համար յիշուած է որ աստղագէտ էին և թագաւոր։ Նա մանաւանդ Հոյստոտանի նոյն ժամանակի պատմութիւնը շատ սարգ է, և այդպիսի բան մը չպարունակեր, իսկ միւս կողմէ՝ ոչ միայն բնդհանուր պատմութիւնն այլև մարդարէութիւնը Սարայի ու Արարիոյ կողմերէն կ'զննն մոլորու գալուստը։ Սաստիկ հստիւնամբութեան եռանդն եղած է արդեօք պատճառ Գեր. հեղինակին սոյնպիսի մեծ սխալման, որ մանաւանդ գասաղբքի մէջ ներելի չէ։

Գարձեալ. «Առաքելաց և նոյա յաբորդաց, այսինքն Եսայիայայն յանձնեց Քրիստոս որ հովուեն զեկեղեցին, ընդ հովուապետութեամբ Իւրով (երես 120)»։ — «Կաթողիկոսն կամ Ծ. Պատրիարքն . . . կհառաւարէ զեկեղեցին խորհրդակցութեամբ Եւսեփայնոսայն (երես 120)»։ — «Եկեղեցին Առաքելական կրկնութիւն, վասն զի Առաքեալներէն ընդունած է Քրիստոսի վարդապետութեամբ»։

թիւնը և կկառավարի յօրինաւոր յաջորդաց նոցա, որ են Եփեմ-
այոս (երես 122) : — «Ամենայն Հայոց Վաթողիկոսն՝ ըստ կա-
նոնի եկեղեցւոյ բարձրաստիճան պաշտօնէից մէջէն կ'ընտրուի . .
. նա է յաջորդ Թապէոսի և Բաղդուղիմէոսի, և այլն — Առաքե-
լոցմէ փոխանցեցաւ այս պաշտօնն առ յաջորդս նոցա, որ են Ե-
պիսկոպոսք . . . (երես 211) : »

Արեւելեան խօսքերուն մէջ թէ պատմական սխալներ կան և
թէ հակասութիւններ : Պատմական սխալն այս է, որ Վաթողի-
կոսը միայն բարձրաստիճան պաշտօնէից մէջէն չընտրուիր այլև
արժանաւորներէն : Ինչպէս շատերուն յայտնի է, մեր եկեղեցւոյ
պատմութենէն, որ շատ անգամ կաթողիկոսացուներ ընտրուած են
նոյն իսկ աշխարհականաց մէջէն և եկեղեցական աստիճաններն
ընդունելով կաթողիկոս եղած են հաւանութեամբ Ազգին, ինչ-
պէս եղան, Մեծն Ներսէս, Զաքարիա կաթողիկոս, և այլն :
Հակասութիւններն այս է, յաջորդ բառը մերթ կաթողիկոսի կը
տրուի, մերթ եպիսկոպոսաց : Մեր եկեղեցին, որ իրաւամբ իբրև
առաքելական կ'պարծի ամենուն առջև, երբէք յաջորդական
խնդիրներ չուզած չէ, վասն զի նոյն իսկ առաքելներն այդպիսի
խնդիրներու արժէք չեն տար, այլ ինքզինքնին կանուանեն պաշ-
տօնեայ եկեղեցւոյ, պաշտօնեայ Աւետարանի, և շատ անգամ Ե-
փեմայոս ու երեք բառերն անխտիր իրարու տեղ կ'տրուին : Եւ
բուն առաքելականութեան հոգին այս է : Ասկէ զատ միթէ
ստոյգ է որ Վաթողիկոսը միայն եպիսկոպոսաց խորհրդով կ'առա-
վարէ եկեղեցին : միթէ խորհուրդին մէջ վարդապետ, քահանայ
նոյն իսկ սարկաւաղ կարող չեն դնուելու, եթէ արժանաւորու-
թիւն ունին : Եւ միթէ կնոյ մեր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ օ-
րինակ մը, կանոն մը, որ եպիսկոպոսաց սեպականէ՝ Վաթողի-
կոսի հետ խորհրդակցութիւնը : Այդպիսի խտրութիւններ կ'տես-
նուին միայն պապական եկեղեցւոյ դրութեան մէջ, ուր Պապը մի-
այն կարգի նալաց կամ եպիսկոպոսաց հետ կ'խորհրդակցի, ստու-
րիւններն արհամարհելով, որ հակառակ է բոլորովին եկեղեցւոյ
ընտիր ու հեզ հայրապետաց ոգւոյն, որ շատ անգամ ոչ միայն ե-
կեղեցական այլ նոյն իսկ հմուտ աշխարհականներու, իշխաններու
կամ նախարարներու հետ խորհուրդ կազմած են Եկեղեցւոյ ու
Ազգի պիտոյից համար :

— «Մեծոքն է իւղնուիրական օրհնեալ հանգիսիւ ի Վաթողի-
կոսի»

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1877

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ (*հունիսի ամիսը*)

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԵՑՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ԴՐԻՉ ԵՒ ՍՈՒՐ
ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԻ ՄԱՐԿՈՍ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՀԵՏ
ՀԱՅՈՑ ԱՊՐԷՍ
ՍՈՒՐԱՆ
ՅՐԱՄԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ
ՆՈՐ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ԺԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՋՄԻՒՌՆԻՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲԱՐՑ ՏԷՏԷԵԱՆ

ԳՐԱԾԱՆԻ

ՏԵՏԷՆՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

	Գրադ. Ս
Ազատն.	Յարգմանեաց Տ. Յ. Տէտէեան..... 85
Ազնէս.	» Օրէորդ Լիւսի Ս. Պաշտամեան.... 1. 25
Ակամայ բժիշկ.	» Տ. Յ. Տէտէեան..... 70
Աղբատ երիտասարդի մը վէպը.	Թրդ. Գ. Մսերեան..... 1. 75
Աղօթագիրք. Հասարակ կազմ.	 1. 25
» Կիսակաշի.	 1. 60
» Ոսկեզօծ.	 3. 50
» Լ. Թաւաշապատ.	 5.
» Արծաթազօծեալ և ոսկեզօծեալ շրջանակօք.	 8. 75
» Փղոսկրեայ.	 23.
Ամուրիի մը երազները.	Թրդ. Մ. Մամուրեան..... 1. 40
Ամօրի.	» » »..... 3. 50
Այբբենարան, Դիւրուսոյց ոճով. Է. տիպ. Յօրինեաց Տ. Յ. Տէտէեան	 25
Այբբենարան—ընթերցարան Պաղղիարէն.	 25
Այտա.	Թրդ. Կ. Պ. Շէրիտճեան..... 50
Անիծեալն, 4 հատր.	» Մ. Մամուրեան..... 8. 25
Անգեղա Գամիտի.	» Տ. Յ. Տէտէեան..... 25
Անծօնին.	» Օր. Մարիամ Յ. Ճերմակեան..... 2.
Անճեւօ.	» Ա. Թաւաշեան..... 85
Անուշափան, Պատկերադարդ. Գրեաց Գ. Պատկանեան.	 1. 40
Աշխարհի շրջանն ունստն օրուան մէջ.	Թրդ. Մ. Մամուրեան..... 2. 75
Արեւելեան Մամուլ, Հանդէս. Խմբագիր Մ. Մամուրեան. Տարեխն.	 15. 75
Արեւելեան Մամուլ. 6 հատր. 1871—1876.	 100.
Արինայի Մարքիզուհին, 2 հատր. Թրդ. Խ. Ե. Պուրնսրջեան.	 4.
Արիի Արարատեան, Հանդէս. Երկրորդ հատր. Թրդ. Խ. Ե. Պուրնսրջեան.	 4.
Արմէլայի առաքինութիւնը. Թրդ. Կ. Գ. Պաւլապարեան.	 1. 25
Բօլին.	» Գ. Մսերեան..... 1. 75
Գաղտնիք Բարիզի, 8 հատր. » Մ. Մամուրեան.	 20. 75
Գաղտնիք Բարիզու Վէպին Թատրոնի մասին. Թրդ. Հ. Յ. Տէտէեան.	 1. 60
Գէորգ Առաջինը.	» Փ. Վարդանեան..... 85
Դատասէրք.	» Մ. Նուպարեան..... 85
Դարուս մէկ զատկին խոստովանանքը, 2 հատր. » Գ. Չիլինկիրեան.	 3. 50
Դարախոսանքսն. Գրեաց Տ. Սըլաճեան.	 50
Երեք հրացանակիրք, 3 հատր. Թրդ. Մ. Մամուրեան.	 7. 75
Եղիշէի պատմութիւն Արդանանց.	 1. 40
Երկաթի խնձր երկուց ընկերակցաց, Թ. Ե. Պարտիզանեան և Ն. Ե. Միքայէլեան.	 1.
Երկուստան Կեսարաց պատմութիւն, Ա. Հատր. Թրդ. Ե. Մ. Ս.	 1. 25
Հատան և Պատնակ Ս. Գրեաց Գ. Պատկանեան.	 1. 50
Հնդկ. պատմութիւն համառօտ. Յօրինեաց Մ. Մամուրեան. Մաս Ա.	 1. 20
» Մաս Բ.	 2. 50
Հնթերցարան, Պատկերադարդ, Բ. տիպ. Աշխատասիրեաց Տ. Յ. Տէտէեան.	 1. 40
Հոստովայի Բարդայախօսութիւն. Համառօտեց խորէն եպիսկոպոս Մխիթարեան.	 2. 50
Հոստովեց, 10 հատր. Թրդ. Գ. Չիլինկիրեան.	 31.
Ժենովիվ, Գ. տիպ.	» Տ. Յ. Տէտէեան..... 85
Ժողէի Պաշտամօ, 8 հատր.	» Կ. Եղմաճեան..... 18.
Իվանով, 3 »	» Մ. Մամուրեան..... 6. 25